

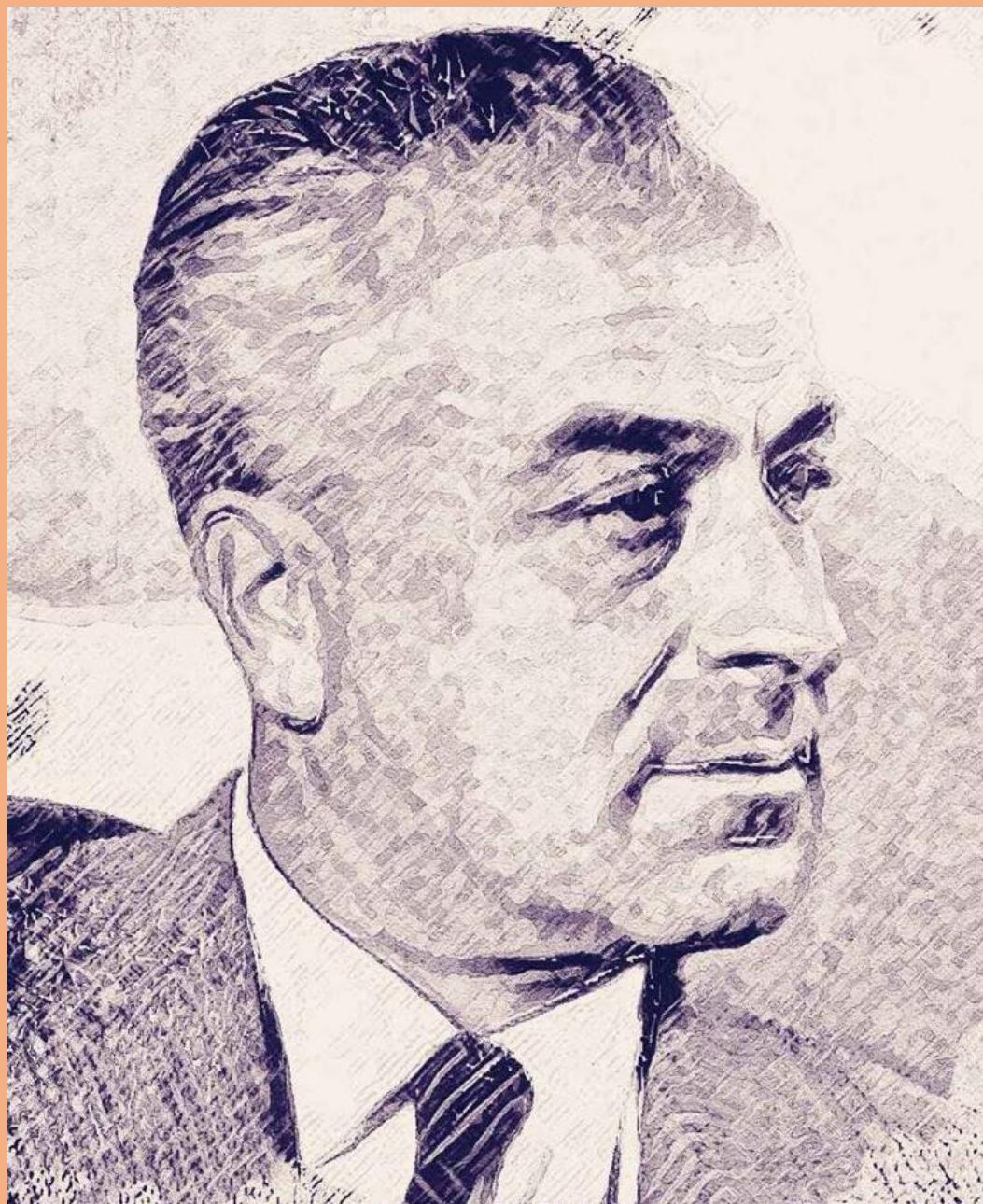
Lingvazin

Magazin za jezik i književnost

Broj VI/1

Juli 2018.

ISSN 2303-4831

Tema broja:

Budućnost lingvistike

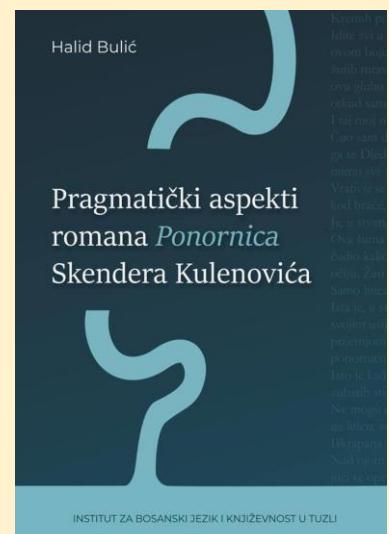
i budućnost s lingvistikom

• Intervju
Alexandra Y.
Aikhenvald

• S povodom:
Četrdeset godina
od smrti Skendera
Kulenovića

• Nova knjiga u
izdanju Instituta

INSTITUT ZA BOSANSKI JEZIK I KNOJIŽEVNOST U TUZLU

Sadržaj

Lingvazin – Magazin za jezik i književnost

Izdavač

Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli

Adresa izdavača

Dr. Tihomila Markovića 1
75000 Tuzla
Bosna i Hercegovina

Glavni i odgovorni urednik

Halid Bulić

Konsultanti

Refik Bulić (lingvistika)
Azra Verlašević (književnost)
Najil Kurtić (mediji)

Redakcija

Edna Klementić
Erna Murić
Naida Osmanbegović
Aida Sijamhodžić
Anida Malkić
Edina Ustavdić-Nurikić
Mirzana Pašić-Kodrić

Dizajn i prijelom

Halid Bulić
Almir Halilović

Lektura

Autori

Ilustracija na naslovnici

Asim Bilić

E-mail

institut@izbjik.ba

Lingvazin izlazi tri puta godišnje i besplatan je.

Objavljuje se na web stranici:
www.izbjik.ba.

 Institut za bosanski jezik i književnost u Tuzli

ISSN 2303-4831

Lingvazin je indeksiran u bazi podataka EBSCO.

Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori nisu nužno i stavovi Redakcije.

03 Uvodnik

04 S povodom

04 Vladimir A. Plungjan

Lingvistika u 21. stoljeću: problemi, perspektive, tačke rasta

07 Ahtaitay Yacine

Šta raditi sa studijem lingvistike?

10 Halid Bulić

Uvod u pragmatičku analizu *Ponornice Skendera Kulenovića*

13 Intervju

13 Alexandra Y. Aikhenvald

Lingvistički rasizam je najgori neprijatelj ugroženih i manjinskih jezika

18 Radovi

18 Alexandra Y. Aikhenvald

Magija imena: perspektiva terenskog istraživača (Prvi dio)

24 Osvrti

24 Lejla Tekešinović

Dan romanske lingvistike na Filozofskom fakultetu u Sarajevu

26 Lingvazin predstavlja

26 Azra Hodžić-Čavkić

Zašto je zabranjen bosanski jezik (preveo i priredio Mišo Ešić)

29 Mehmed Kardaš

Plovdivska bosanska knjiga (priredila Lejla Nakaš)

31 Vijesti o jeziku i književnosti

31 Objavljeno drugo izdanje *Pravopisa bosanskoga jezika*

Dobrodošlica

Već pet godina *Lingvazin* širi znanje o jeziku i književnosti i promovira nauke koje se njima bave. Čitaocima s ponosom predstavljamo deveti broj našeg magazina. Kao i njegovih osam prethodnika, i ovaj se broj odlikuje raznovrsnošću sadržaja i temama koje mogu biti zanimljive širokoj publici. Dosta pažnje posvećujemo zbivanjima u inozemnoj lingvistici pa i u ovom broju objavljujemo nekoliko prijevoda.

U rubrici *S povodom* bavili smo se dvjema temama. Najprije smo govorili o budućnosti. *Budućnost lingvistike i budućnost s lingvistikom* prva je tema u ovoj rubrici. O budućnosti lingvistike u 21. stoljeću govorи tekst ruskog lingvista Vladimira Plungjana. O mogućnostima koje na tržištu rada imaju ljudi s diplomom i znanjem iz oblasti lingvistike govorи se u tekstu koji je napisao lingvistički entuzijast i bloger Ahtaitay Yacine. U ovoj se rubrici sjećamo i pisca Skadera Kulenovića, od čije je smrti prošlo četrdeset godina. U vezi s tim objavljujemo tekst Halida Bulića "Uvod u pragmatičku analizu Ponornice Skadera Kulenovića".

Za *Lingvazin* govorи Alexandra Y. Aikhenvald, čuvena lingvistkinja, profesorka lingvistike, poznavateljica mnogih jezika i lingvističkih fenomena. U rubrici *Radovi* objavljujemo prvi dio njenog rada "Magija imena: perspektiva terenskog istraživača". Drugi dio rada objavit ćemo u sljedećem broju *Lingvazina*.

U rubrici *Lingvazin predstavlja* mogu se pročitati dva prikaza. Jedan je prikaz knjige *Zašto je ukinut bosanski jezik*, koju je priredio Mišo Ešić, a drugi prikaz knjige *Plovdivska bosanska knjiga*, koju je priredila Lejla Nakaš. Donosimo i osvrt na *Dan romanske lingvistike*, koji je održan na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, te vijest o objavlјivanju drugog izdanja *Pravopisa bosanskoga jezika* Senahida Halilovića.

Od značajnijih događanja na Institutu za bosanski jezik i književnost u Tuzli spomenut ćemo objavlјivanje četvrte knjige u izdanju Instituta. To je knjiga *Pragmatički aspekti romana* Ponornica Skadera Kulenovića autora Halida Bulića.

Nadamo se, kao i svaki puta dosad, da će čitanje *Lingvazina* biti ugodno i korisno svima do kojih on dopre i da će svi koji ga budu čitali shvatiti njegovu pojavu i kao poziv za saradnju.

Halid Bulić

Lingvistika u XXI stoljeću: problemi, perspektive, tačke rasta¹

U tekstu se predlaže izdvajanje četiriju ključnih problema koji određuju daljnji razvitak lingvistike. To su: 1) problem jezičke raznolikosti; 2) razumijevanje jezika "kao teksta" ili "kao sistema"; 3) uloga kvantitativnih metoda i 4) uloga dijahronijske analize. Izvodi se zaključak da kao smjena sistemске, statične, sinhrone, kvalitativne lingvistike, orijentirane na ograničeni krug jezika dolazi lingvistika varijativnosti, izvansistska (ili asistemska) lingvistika teksta, orijentirana na kvantitativne pristupe, na izučavanje dijahronije i na maksimalnu jezičnu raznovrsnost.

1. Mogu se izdvojiti četiri ključne tačke u kojima se lingvistika danas nalazi na raskršću: to su problem jezičke raznolikosti; razumijevanje jezika "kao teksta" ili "kao sistema"; uloga kvantitativnih metoda (i, šire, kvantitativnih pristupa) i uloga dijahronijske analize u izučavanju jezika. U XX stoljeću na ova su pitanja davani jedni odgovori, sada se daju nešto drugačiji, kako to često biva u nauci: označava se određeni vektor i u tom smjeru se kreće nauka, ali u nekom trenutku postaje jasno da se dati put iscrpljuje. Nauka se vraća unazad, u onu tačku u kojoj je napravljen izbor i pravi se drugačiji izbor. Po mom mišljenju, danas postoje četiri takva raskršća o kojima vrijedi razgovarati. Spisak se, naravno, može proširiti, ali ova četiri problema u najvećoj mjeri nalaze se u sferi mojih vlastitih interesovanja.

2. Problem jezične raznolikosti ima dva aspekta. S jedne strane, važnost jezične raznolikosti svi priznaju, ali su u praksi mnogi lingvisti, kao i prije, taoci svojih maternjih jezika. Naprimjer, da bi se danas opisao ruski jezik tako kako zahtijeva savremeni nivo teorijske lingvistike, neophodno je znati ne samo sam ruski jezik, ne samo druge slavenske jezike, "susjedne" jezike s kojima je ruski stupao u uzajamno djelovanje i trpio njihov utjecaj (poput turkmenskih i ugro-finskih), već, općenito govoreći, i sve druge jezike svijeta, pa i one sasvim drugačijih tipova, koji su daleki od ruskog.

U lingvistici, kao možda ni u jednoj drugoj nauci, postoji vrlo tjesna veza između konceptualnog aparata istraživača i maternjeg jezika, odnosno jezikā kojima vlada. Te veze nema ni u hemiji, ni u biologiji, pa čak ni, naprimjer, u historiji (ako uzmememo humanističku oblast). Možda, djelomice, sličan problem postoji u filozofiji. Ali u lingvistici je ta veza bezuvjetna. Ovaj problem prepoznat je prije nekoliko stoljeća i, deklarativno, sve vrijeme se pokušavao prevladati, ali u praksi se malo šta mijenja. I to da su mnoge savremene teorije jezika anglocentrčne – dobro je poznato. Ali stvari ne stoje bolje ni u pojedinim drugim tradicijama: romanistika, germanistika, slavistika i dr. – sve su se razvijale unutar onih jezika koji su se u njima izučavali. I taj univerzalizam koji je proglašilo XX stoljeće (i u tipologiji i u univerzalnoj gramatici) bio je, ako se možemo tako izraziti, unekoliko ishitren. Često nije predstavljaо realno uopćavanje osobina ljudskih jezika, već pokušaj da se predstave osobine ograničenog kruga jezika u svojstvu općeg obrasca. Očigledno je lingvistici prijeko potrebna temeljita refleksija datog problema. S druge strane, u naše vrijeme

pratimo masovno iščeznuće malih jezika, dok veći jezici trpe snažan utjecaj svjetskih jezika, prije svega engleskog.

U XXI stoljeću svjedoci smo vrlo brzog nestanka živih jezika. Za nas lingviste posljedica globalizacije jeste to da se naš empirijski materijal skuplja kao šagren. Pritom, jezici ne samo da nestaju (to se tiče malih jezika, kada odlazi generacija koja je govorila na tom jeziku, a nove generacije već biraju druge, rasprostranjenije jezike) već trpe i ogroman pritisak velikih, svjetskih jezika (jeziku može i da ne prijeti neposredni nestanak, ali gubi mnoge svoje autentične crte). Posuđenice, interferencija, kalkovi, struktorna zbližavanja – ove su pojave lingvistima dobro poznate, ali se njihov omjer stalno povećava, zato što naša Zemlja postaje sve manja i sve tješnja. Lingvistički krajolik se stalno mijenja. Naš je zadatak ne propustiti nepovratni nestanak jezične raznolikosti.

3. Drugi problem jeste razumijevanje jezika "kao teksta" ili "kao sistema". Početkom XX stoljeća De Saussure je kanonizirao predstavu o jeziku kao sistemu: suprotstavio je *jezik* (apstraktni sistem pravila) i *govor* (individualne i konkretnе slučajeve korištenja jezika) (Sossyur 1977: 31–273). Sada se događa neka vrsta preraspodjele akcenata: lingvisti više pažnje posvećuju individualnom, slučajnom, varijativnom – uzusu, diskursu, konkretnoj govornoj praksi stvarnih govornika.

To je ono što je u svoje vrijeme Viktor Markovič Život u poznatom članku (koji je napisao zajedno sa A. Timberlakeom) nazvao *rastanak sa strukturalizmom* (Zhivot – Timberleik 1997: 3–14). U XX stoljeću, uopće uzevši, vladala je sistemska lingvistica. To je bio značajan korak naprijed u nauci o jeziku. Ali, sve je relativno i mi ne možemo stajati na jednom mjestu. Sada vidimo i nedostatke tog pristupa. Saussure nas je naučio da je jezik sistem pravila, nematerijalan, koji se ne može opažati, neposredno nedostupan istraživaču – i mi ga trebamo rekonstruirati oslanjajući se na tekstove. Tekst je, pri takvom pristupu, nešto vanjsko, nešto što nam, takoreći, smeta da proniknemo u objekt izučavanja – u apstraktni jezik. U rezultatu, izučavamo izmišljeno i odbacujemo realno, smatrajući ga slučajnim, varijativnim, individualnim itd. – a to i jeste ono što se naziva govor. Naravno, i u XX stoljeću bilo je pokušaja da se izučava govor, da se izučava uzus, ali svi su bili marginalni i nisu ulazili u *mainstream*. Čini se da se sada ova situacija mijenja: čitav niz utjecajnih pristupa svjedoči o tome da je potrebno preorientirati se sa izučavanja apstraktног sistema na izučavanje one jedinstvene realnosti koja nam je dostupna. Tekst je naša jedina datost i odbacivati je u korist apstraktног jezika nije uvijek metodološki pravedno i pravilno. Dužni smo vratiti se izučavanju teksta, izučavanju slučajnog, varijativnog, individualnog – izučavanju sve naše tekuće, nestrukturirane, nesistemske realnosti.

Po Saussureu, također, veći značaj ima sinhronija (razmatranje stanja jezika kao ustanovljenog sistema u određenom trenutku vremena), a ne dijahronija (razvoj jezika u vremenu). Sada u lingvistici preovladava obratni pristup.

Lingvistika XXI stoljeća je dijahronična, a ne sinhronična. To je bio jedan od najvažnijih Saussureovih postulata – *sinhronija je važnija od dijahronije*. Sada se on ponovo razmatra: prije će biti da je dijahronija važnija, jer se jezik konstantno mijenja u vremenu, to je jedno od njegovih najsuštinskih svojstava. Ne može se opisati jezik ako se ignorira ova njegova osobenost. Sinhronija (kao i sistem) neka je vrsta apstrakcije, čak se može reći snažnije – to je neka vrsta iluzije. Može se samo uvjetno apstrahirati od neprekidnih procesa jezičkih promjena i smatrati da je u toku nekog perioda jezik stabilan. Ali to nije uvijek korisno činiti. Ogroman broj jezičkih pojava ima dijahronijsko objašnjenje. Funkcionalno-kognitivna lingvistica od samog je početka obraćala pažnju na to, ali i savremene formalne škole (u većoj mjeri idejno povezane sa strukturalizmom) prihvatile su taj izazov, tako da danas postoje, naprimjer, dijahronijski modeli čak u okvirima generativne sintakse. Svaka ozbiljna teorija jezika treba biti teorija jezičkih promjena, jer je to u nekom smislu glavno što postoji u jeziku.

S povodom

Izučavanju jezika kao teksta doprinose *jezički korpusi* – velike količine tekstova, obrađene po određenim pravilima. Za nas je, naravno, važan Nacionalni korpus ruskog jezika, koji se pojavio 2004. godine i danas je slobodno dostupan na internetu (ruscorpora.ru).

Korpus je moćan instrument koji nam dopušta da izučavamo upravo tekstove, govor. Danas su popularne takve teorije, tipa *usage-based*-modela, čije se različite varijante razvijaju u radovima Paula Hoppera, Talmy Givóna, Ronald Langackera, Joan Bybee, Michaela Tomasella i dr. (među posljednjim radovima po hronologiji usp., naprimjer, Bybee 2010). Prilično je bliska tom pristupu i lingvistica konstrukcijā Charlesa J. Fillmorea, Adele Goldberg i dr. *Usage-based* je doslovno teorija zasnovana na uzusu. To je dio, u širokom smislu, funkcionalno-kognitivnog pristupa. I ukoliko se malo pretjera, njihov se postulat zapravo zasniva na tome da uopće nikakvih pravila nema, gramatike nema, to je iluzija. Čovjek koristi jezik oslanjajući se na šablone, tj. gradi gramatiku "u letu". Govornici, kako je to u svoje vrijeme formulirao Hopper, imaju samo "*emergent grammar*" (jedna od posljednjih verzija Hopperovog pristupa formulirana je u: Hopper /2012: 301–314/): oni u memoriji imaju ogromnu količinu precedentnih tekstova, svojevrsni lični korpus, te grade svoje iskaze više-manje po analogiji s već postojećim obrascima. Na taj način znamenita "stvaralačka komponenta" jezika, humboldtovska *energeia* zauzima zapravo prilično malo mjesto u svakodnevnoj govornoj praksi nositelja. Drugim riječima, naša je govorna aktivnost u određenom stepenu neprekidna reprodukcija različitih klišea. I samo u slučaju kada je to iz nekog razloga nemoguće, čovjek počinje upotrebljavati ove sigurnosne mehanizme izgradnje izraza koji se oslanjaju na pravila, na "gramatiku". Ovo, uostalom, ima dovoljno psiholingvističkih potvrda: kada je čovjek primoran da djeluje po pravilima, on to čini puno sporije i nesigurnije. Prisjetimo se: kada govorimo na maternjem jeziku, naš je govor prilično brz, ali odjedanput, recimo, čujemo nepoznatu riječ, naprimjer, prezime. Odmah se događa zastoj: u našem pamćenju ne postoji dati obrazac i mi molimo da se nekoliko puta ponovi nepoznata riječ, po mogućnosti u sloganima. Kod nas je o tim problemima u svoje vrijeme pisao Boris Gasparov u sjajnoj knjizi *Jezik. Pamćenje. Predodžba* (Gasparov 1996). Danas su ideje takve vrste prilično uticajne.

4. Lingvistica XX stoljeća bila je kvalitativna, a ne kvantitativna: kvantitativni pristup počeo se primjenjivati realitivno nedavno. Kvantitativni podaci, statistika, frekventnost postali su neodvojivi atribut teorijskih istraživanja.

Dakle, sve jezičke izmjene vrlo snažno su povezane sa statistikom, sa frekventnošću. U koncepciji Joan Bybee, jedne od vodećih savremenih funkcionalnih lingvistica, frekventnost, *frequency*, jeste glavni okidač jezičkih izmjena (Bybee 2007). Oko frekventnih oblika vrte se svi dijahronijski procesi: i inovacione pojave i konzervativne

zone na ovaj ili onaj način povezane su s frekventnošću. Bez statistike ne možemo puno toga razumjeti u jezičkom sistemu. To je također za XX stoljeće neobično gledište.

5. Na taj način, kao smjena sistemskoj, statičnoj, sinhronoj, kvalitativnoj lingvistici, orijentiranoj na ograničen krug jezika, dolazi lingvistica varijativnosti, izvansistemска (ili asistemska) lingvistica teksta, orijentirana na kvantitativne pristupe, na izučavanje dijahronije i na maksimalno uzimanje u obzir jezičke raznolikosti. Vidjet ćemo kakve će nove zakonitosti strukture i evolucije jezika ovi pristupi moći otkriti. ■

Literatura

1. Gasparov, B. M., 1996. *Yazyk. Pamyat'. Obraz. Lingvistika yazykovogo sushchestvovaniya* [Language. Memory. Image. Linguistics of language existence]. Moscow.
2. Zhivotov, V. M., Timberleik, A., 1997. Parting with structuralism (theses for discussion). *Voprosy yazykoznanija* [Issues of linguistics], 3.
3. Sossyur, F. de, 1977. Course of general linguistics. In: F. de Sossyur. *Trudy po yazykoznaniju* [Proceedings on linguistics]. Moscow.
4. Bybee, J., 2007. *Frequency of use and the organization of language*. Cambridge.
5. Bybee, J., 2010. *Language, Usage and Cognition*. Cambridge.
6. Hopper, P. J., 2012. Emergent grammar. In: J. P. Gee and M. Handford, eds. *The Routledge handbook of discourse analysis*. London.

Ahtaitay YACINE

Prijevod s engleskog

Nejla KALAJDŽISALIHOVIĆ

Šta raditi sa studijem lingvistike?¹

Kada nekome kažete da ste lingvist ili lingvistica po struci, pitat će vas koliko jezika govorite. Ljudi često misle da je posao lingvista da znaju što više jezika, a zapravo i nije baš tako. Sada ćemo vam objasniti o čemu se radi.

Lingvisti i lingvistice ne bave se učenjem različitih jezika, nego izučavaju kako jezik funkcioniра. A, kada kažem ‘jezik’, mislim na ljudski jezik, odnosno na krovni termin koji obuhvata sve jezike kojima govore ljudi, uključujući pidžine, kreolske i znakovne jezike. Zahvaljujući lingvistima i lingvisticama danas su riješeni mnogi problemi koji su se razmatrali stoljećima, jer bolje razumijemo šta je jezik, kao i probleme koji idu uz jezik. U ovom članku bit će predstavljeni lingvisti i lingvistice čiji su doprinosi značajni u savremenom dobu. Također ćete zaključiti kako je pogrešno misliti da je posao lingvista učenje stranih jezika.

Dozvolite mi da navedem nekoliko primjera prije detaljnijeg pojašnjenja. Posao jednog lingvista ili lingvistice mogao bi biti istraživački rad kojim se objašnjava: neuronauka funkcioniranja jezika u ljudskom mozgu; tipologija, kojom se objašnjava na koji se način u različitim jezicima obavljaju slične funkcije različitim jezičkim oblicima; razvojna psihologija, kojom se objašnjava na koji način djeca usvajaju jezik i kako proces usvajanja jezika može biti ugrožen; na koji način sposobnost korištenja jezika može biti umanjena u slučaju afazije, Alzheimerove bolesti (ili neke druge disfunkcije); kako dolazi do razmjene jezičkog sadržaja na dvosmjernom interfejsu ‘čovjek – računar’; kako jezik funkcioniра kada se usvaja u učionici u zreloj dobi; kako se jezici mijenjaju; kako jezik definira različite društvene identitete te kako funkcioniра u drugim profesijama kao što su politika, pravo i provođenje zakona, i na kraju – kako izmislići nove upotrebljive jezike (u pravu ste, lingvisti i lingvistice podarili su nam ‘dotraki’ i ‘valirijanski’).

Prema tome, bavljenje lingvistikom danas otprilike izgleda kao na sljedećoj slici:

¹ Tekst je prvi put objavljen na blogu *The Nerds* 15. januara 2018. godine pod naslovom “What can you do with a degree in linguistics?” (<https://ahtaitay.blogspot.com/2018/01/what-do-linguists-do.html>). Ovdje ga objavljujemo s dozvolom autora. (Op. ur.)

Sad mi dozvolite da predstavim poslove koje možete raditi kao lingvist ili lingvistica – i biti plaćeni za to. Pogledajmo koji su to poslovi.

Istraživački rad

Akademска zajednica. Neki lingvisti i lingvistice predaju i bave se naučno-istraživačkim radom na univerzitetima i odsjecima za lingvistiku, kao i odsjecima za psihologiju, slušanje i govor, istraživanje umu i odsjecima za računarske nukve. Mnogi veći univerziteti imaju odsjek za lingvistiku, ali mnogi i nemaju, što nije ohrabrujući podatak za lingviste i lingvistice, ukoliko njihov broj usporedimo s brojem odsjeka za, recimo, psihologiju.

Istraživač. Osim što je moguće baviti se istraživačkim radom iz lingvistike na nekom univerzitetu, postoje i druge organizacije koje podržavaju istraživanja iz oblasti lingvistike (kao, npr., National Institute on Deafness and Other Communication Disorders, NSF, DARPA, Department of Veterans Affairs). U Evropi su to instituti poput Max Planck Instituta za psiholingvistiku, CNRS te BCBL (Basque Center on Cognition, Brain and Language), koji izdvajaju mnogo više sredstava za istraživanja nego SAD.

Istraživač u korporaciji. Nekoliko kompanija, kao što su Google, Microsoft te donekle i Yahoo!, izdvajaju sredstva za osnovni istraživački rad iz oblasti lingvistike. Uglavnom se bave istraživanjima koja se odnose na procesiranje ljudskog i vještačkog jezika te pripremu jezičkog sadržaja za interfejs "čovjek – računar". Raytheon također ima veliki ogranač za istraživanje govora (Speech, Language & Multimedia).

Leksikografija. Lingvisti i lingvistice određuju šta će ući u rječnike, a šta ne. Za ove ih odluke možete kriviti, ali i znati da je svaka odluka donesena na osnovu iscrpnih istraživanja.

Filmska i medijska industrija

Holivud. Iznenadili biste se koliko lingvisti i lingvistice mogu zaraditi u Holivudu, i to u struci. Nekoliko njih (iz udruženja Language Creation Society) kreira jezike za filmove i emisije poput Avataru i Game of Thrones. Također, postoje i treneri za dijalekte i konsultanti za jezik koji se bave programom u kome se nastoje autentično prikazati određeni historijski period.

Konsultanti i konsultantice za upotrebu jezika. Neki magazini i mnogi poznati časopisi imaju kolumnu o jeziku. Na veliku radost zaljubljenika u preskriptivnu gramatiku, autori ovih kolumni su lingvisti i pseudolingvisti (npr., William Safire). Tu su i lingvisti i lingvistice poput Deborah Tannen (koja je zaposlena i na univerzitetu), koji nam, koristeći medijski prostor, objašnjavaju na koji će način mi razgovaramo jedni s drugima.

Moderna tehnologija

Lokalizacija. S razvojem kompanija i pojmom globalizacije, sve je potrebnije prilagoditi određeni proizvod određenom tržištu, jeziku i kulturi. Mnoge kompanije, kao što je Google (npr., Google Localization Specialist Jobs), zapošljavaju lingviste i lingvistice koji bi im osigurali onlajn prisustvo u nekom novom prostoru.

Obrada prirodnog jezika. Danas sve više koristimo računare pa bi zasigurno bilo odlično kada bismo interakciju s računarima mogli obavljati samo pomoću glasa. Uskoro će i to biti moguće. Najvjerojatnije je da će xbox konzola imati poprilično dobar interfejs za obradu prirodnog jezika, a Siri i Google Glass također su zasnovani na ovoj kompleksnoj tehnologiji koja predstavlja spoj računarske nauke i lingvistike. U ovu oblast također spada mašinsko prevođenje.

Semantička analiza / veliki broj podataka. Šta Twitter kaže o programu PRISM (programu elektronskog nadzora)? Šta misle članovi foruma Quora o muzičaru Justinu Bieberu? Računarska nauka, statistika i lingvistika nam pomažu da naučimo kako da se snalazimo u ogromnom broju informacija koje predstavljaju prirodni jezik. A, svakako, program PRISM sadrži određeni stepen sofisticiranosti kada je jezik u pitanju. Siguran sam da sigurnosne agencije primaju nove članove!

Organizacija fajlova. Danas ljudi rade s mnogo dokumenata, a korporacije sa mnogo više. Lingvisti i lingvistice mogu pomoći u kreiranju automatiziranih sistema koji organiziraju vaše dokumente na smislen način i tako vam omogućavaju da lakše prepoznate sadržaj ili dođete do odgovarajućeg dokumenta kad vam je to potrebno.

Testiranje poznavanja jezika. Ovdje imate dva izbora. Prvi izbor su agencije koje nude polaganje certificiranih testova, a danas se testiranje sve češće obavlja i telefonskim putem. Jedna od primjena ovakvog testiranja je, recimo, provjeriti poznavanje engleskog jezika i akcent aplikanata koji su se prijavili za posao u nekom call-centru. Također možete, poput kompanija kao što su Pearson i ETS, raditi na razvijanju testova za izvorne govornike nekog jezika.

Lingvistika u drugim oblastima

Forenzička lingvistika. U ovoj oblasti imamo mnogo stručnjaka, a jedan od njih je Joe Devney (v. *U kojim je pravnim sporovima lingvistika odigrala veliku ulogu?* na forumu Quora). Lingvisti i lingvistice mogu imati različite uloge u nekom sporu pravne prirode, od toga da rade kao prevodioци nekog ugovora do toga da na osnovu glasa mogu prepoznati da li je osoba trijezna.

Jezik i kultura

Prevodenje. Prevodenje podrazumijeva razumijevanje mnogih nijansi u kojima se dva ili više jezika međusobno razlikuju, zbog čega je potrebno odlučiti na koji način nešto prevesti. Usluge prevodenja u posljednje vrijeme sve se više traže. Prema tome, ostaje da vidimo u kojoj će mjeri prevodenje biti moguće zamijeniti mašinskim prevodenjem.

Revitalizacija i dokumentiranje jezika. Jezici izumiru, i to veoma brzo. Iz tog razloga, postoje platforme pomoću kojih lingvisti i lingvistice pomažu govornicima određenog jezika (npr. starosjediocima Amerike) da revitaliziraju ili dokumentiraju jezike kojima prijeti izumiranje.

Jezik i zdravlje

Patologija govora i audiologija. Iako je za bavljenje ovim oblastima potrebna posebna diploma, navedene se oblasti ne razlikuju mnogo od onoga čime se bavi lingvistika. I, zaista, mnogi profesori i profesorice na odsjecima za govor i sluh imaju doktorat iz lingvistike. Logopedi mogu raditi s djecom (mnogi rade za cijeli okrug u kojem se škola nalazi), pacijentima koji imaju afaziju i / ili koji su imali moždani udar te sa starijim licima.

Slušni aparati. U Sjedinjenim Američkim Državama postoji velika industrija za proizvodnju slušnih aparata, a izrada najboljih slušnih aparata ovisi o tome da li razumijemo kako ljudi percipiraju govor, jer je govor zvuk koji ljudi najviše trebaju. Lingvisti i lingvistice se bave istraživanjima za potrebe kompanija koje se bave izradom slušnih aparata, a ponekad je za bavljenje ovim poslom također potrebno imati posebnu diplomu iz oblasti patologije govora i audiolije.

Jezik kao pomagalo u dijagnostici. Ovdje se radi o jednoj sporednoj oblasti koja mnogo obećava pa će s tim završiti, jer smatram da je ova uloga lingvistike veoma zanimljiva za buduća istraživanja. Vaš način govora će se promijeniti ukoliko imate Alzheimerovu bolest, ukoliko ste imali traumatsku povredu mozga, pa čak i ako patite od depresije ili šizofrenije. Iz tog razloga, moguće je uspostaviti preliminarnu dijagnostiku bez odlaska ljekaru. Samo izgovorite nekoliko rečenica u vaš pametni telefon i pobrinite se da se na telefonu nalazi algoritam koji su napisali lingvisti i lingvistice pa će znati šta vam je dalje činiti.

Siguran sam da ima još mnogo toga što nisam pomenuo. Molim vas da članak podijelite s onim za koje mislite da treba da ga pročitaju kako bi stekli bolji uvid u ono čime se lingvisti zapravo bave. ■

Uvod u pragmatičku analizu *Ponornice* Skendera Kulenovića

U izdanju Instituta za bosanski jezik i književnost u Tuzli nedavno je objavljena knjiga *Pragmatički aspekti romana Ponornica Skendera Kulenovića* autora Halida Bulića. Budući da u ovom broju *Lingvazina* obilježavamo četrdeset godina od smrti Skendera Kulenovića, ovdje objavljujemo uvodno poglavlje knjige, kome smo za potrebe ovog predstavljanja dali i poseban naslov.

Roman *Ponornica* Skendera Kulenovića prvi put je objavljen 1977. godine (Nolit, Beograd). Kulenović je za života najviše bio cijenjen kao autor soneta, poema, drama i priča za djecu, a *Ponornicu*, svoj jedini roman, objavio je potkraj života – umro je u januaru 1978. godine. Bogatstvo jezika, dobro vođenje fabule, precizna psihološka profiliranost likova, uvjerljiva motivacija..., sve su to kvaliteti koji odlikuju ovaj roman, za koji se može ustvrditi da je veoma zreo i potpuno dostojan da se, ma kako to paradoksalno zvučalo, smatra krunom karijere velikog pjesnika.

Od prvog objavlјivanja do danas *Ponornica* je postala veoma cijenjeno i utjecajno književno djelo, naročito u Bosni i Hercegovini. Doživjela je mnogo izdanja u okviru različitih edicija, postala dio literarnog kanona, ustabilila se u školskim i univerzitetskim programima. Utjecaj romana *Ponornica* postao je još veći od druge polovice 1990-ih, otkad je bošnjačka književnost, koja je *Ponornicu* prepoznala kao dio sebe, doživjela značajniju društvenu afirmaciju. Godine 2000. *Ponornica* je prvi put dramatizirana¹ i premijerno prikazana u 24. 11. 2000. godine u Bosanskom narodnom pozorištu u Zenici.

Dosad je roman *Ponornica* bio tema više književnohistorijskih studija i kraćih tekstova. Sa stajališta nauke o književnosti o njemu su, između ostalih, pisali Enes Duraković, Fahrudin Rizvanbegović, Dejan Đuričković, Muhidin Džanko, Enver Kazaz, Sanjin Kodrić, Dijana Hadžizukić, Jasmina Ahmetagić, Šeherzada Džafić, Amer Tikveša, Dženita Karić, Dženan Kos... Međutim, jezikom *Ponornice* bavilo se malo autora, kao što su Peco² i Bulić³. Nešto se više lingvista bavilo jezičkim odlikama Kulenovićevih djela uopće, pa su se djelimično zanimali i za *Ponornicu*. Kulenovićeva djela, pa tako i *Ponornica*, bila su tokom proteklih desetljeća tema velikog broja diplomskih i magistarskih radova. Uz to, bosnići veoma često uključuju *Ponornicu* u korpuze na kojima sprovode istraživanja različitih lingvističkih pojava. Između ostalih, ona je i izvor primjera u nekim temeljnim djelima bosništike, kao što su *Pravopis bosanskoga jezika*⁴, *Gramatika bosanskoga jezika*⁵ i *Frazeologija bosanskoga jezika*⁶.

Nakon što smo svjedočili mnogim potvrdoma i priznanjima vrijednosti i značaja *Ponornice* i nakon mnogo čitanja ovog romana, pokazalo se da jezik ovog djela nije dovoljno proučen, da on nudi još obilje rasutog i nekategoriziranog jezičkog materijala koji može doprinijeti i interpretaciji teksta i proširivanju teorijskih spoznaja o upotrebi jezika u književnom djelu. Stoga smo odlučili da sada, četiri desetljeća od objavlјivanja *Ponornice* i Kulenovićeve smrti, posvetimo jednu monografiju isključivo *Ponornici*, odnosno njenom jeziku.

¹ Hardi, Serafjan (2003), *Skender i Tvrtko: Ponornica i Istorija bolesti (dramatizacije)*, Kamerni teatar 55, Sarajevo.

² Peco, Asim (2007), "Leksičke slojevitosti u romanu 'Ponornica' Skendera Kulenovića", u: *Jezik književnog teksta, Bibliografija*, Izabrana djela, knj. VI, Bosansko filološko društvo, ANUBiH, Bemust; Sarajevo, 299–326.

³ Bulić, Halid (2012), "Dopune modalnim i faznim glagolima u djelima Meše Selimovića, Skendera Kulenovića i Derviša Sušića", *Sarajevski filološki susreti 1: Zbornik radova (knjiga I)*, Sarajevo, 42–53; i Bulić, Halid (2017), "Pragmatička uloga navodnika u romanu *Ponornica* Skendera Kulenovića", *Književna smotra*, godište XLIX, br. 183 (1), Zagreb, 91–95.

⁴ Halilović, Senahid (1996), *Pravopis bosanskoga jezika*, KDB "Preporod", Sarajevo.

⁵ Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

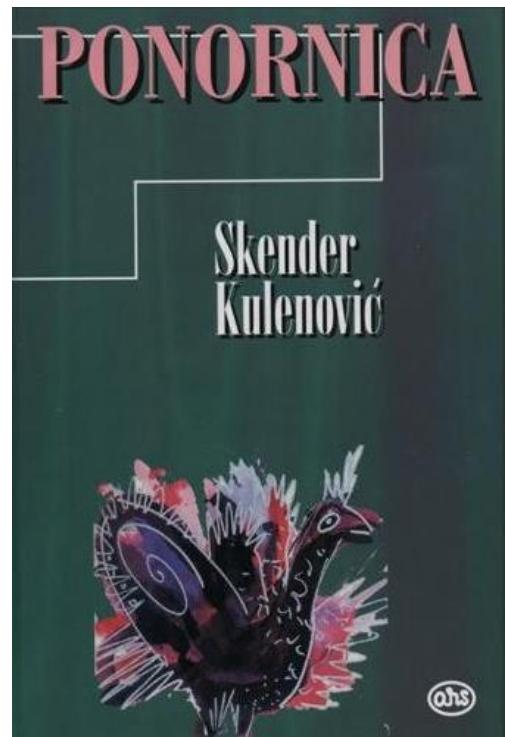
⁶ Tanović, Ilijas (2000), *Frazeologija bosanskog jezika*, Dom štampe, Zenica.

U tekstovima koji sačinjavaju ovu knjigu posvetit ćemo se nekim *pragmatičkim aspektima* jezika *Ponornice*. Dakle, nije nam cilj govoriti o odnosu *Ponornice* prema drugim djelima Skendera Kulenovića, o njenom odnosu prema drugim romanima (bosanskim, jugoslavenskim, svjetskim, iz dvadesetog stoljeća...), niti o kakvim pojedinostima radnje ili odnosa među likovima – osim ako se značaj tih radnji ili odnosa ne odražava u jeziku. Ovdje nas prvenstveno zanima jezik djela, i to ne jezik kao *struktura*, već jezik kao *sredstvo* kojim se u univerzumu djela ili u realnom svijetu kome pripada čitalac postižu neki značajni *efekti*. Zanima nas *upotreba jezika*.

Prilikom analize stalno ćemo imati na umu dvoje: prvo, da je književnost i priča, i ideja, i jedna kompleksna i nesvakidašnja upotreba jezika, i drugo, da se jezik u književnosti testira i potvrđuje, stavlja pod pritisak i pod lupu velikih očekivanja, naprežne se, njegove se izražajne mogućnosti dovode do krajnjih granica, nakon čega nastaju izvanredni rezultati. Bogatstvo jezika i bogatstvo književnosti ne mogu se u potpunosti spoznati jedno bez drugog.

Analiza upotrebe jezika može doprinijeti interpretaciji djela. Ipak, prije nego što prijeđemo na analizu, treba potcrtati da ni u kom slučaju ne smatramo da čitalac mora biti posebno obučen ili pripremljen da bi čitao i tumačio djelo. Vjerujemo, dakle, da je sasvim moguće da (naivni) čitalac samo na osnovu vlastite intuicije na *ispravan način* interpretira *dobro književno djelo*. To, naravno, nije nužno. Također, kao aksiom prihvatom i tvrdnju da osoba koja ima obuku iz nauke o književnosti, bila ona temeljna, prosječna ili vrhunska, ne mora nužno biti u stanju na *ispravan način* interpretirati djelo.

Isticanjem riječi *ispravan način* i *dobro književno djelo* želimo nedvosmisleno potvrditi da vjerujemo da se djela mogu tumačiti i na *neispravan način* te da postoje i književna djela koja *nisu dobra*. U tekstovima koji govore o *Ponornici*, naročito u onima koji govore sa stajališta nauke o književnosti, dosta je primjera loše interpretacije. Primjerima loše interpretacije smatramo interpretacije ili barem one njihove dijelove koji se odlikuju sljedećim osobinama: (a) nerazumljivost zbog dugih rečenica i komplikiranih sintakističkih konstrukcija, (b) višesmislenost – naročito zbog korištenja mnogo zagrada unutar riječi, uslijed čega se stvaraju uvjeti za višestruku interpretaciju pa se onda ne zna koja je “(ne)ispravn(ij)a”, (c) pisanje teksta impresionistički, opterećenost metaforama, oponašanje umjetničkog teksta umjesto da se o njemu objektivno govori, (d) proizvoljno učitavanje činjenica i tumačenja, te, napokon, (e) opterećenost ideologijama – u nekim se slučajevima površno preslikavaju činjenice iz pišćeve (partizanske i komunističke) biografije u svijet djela, a u nekim kritičari miješaju vlastita osjećanja (prvenstveno mržnju) s osjećanjima (mržnjom, strahom, željom za osvetom) čije se blijedo prisustvo nazire u odnosima među likovima u *Ponornici*. Neke su od spomenutih mahana prilično raširene u književnohistorijskim i književnokritičkim tekstovima (*a*, *b*, *c*, *pa i d*), pa ovdje nećemo navoditi primjere. Neke su manje česte i njihovi se primjeri navode i komentiraju u pojedinim poglavljima ove knjige. Ovdje ćemo navesti samo jedan ilustrativan primjer pogrešne, opasne i nacionalistički ostrašćene interpretacije, od koje u tekstu zaista ne može biti koristi, osim što može služiti kao primjer kako ne treba izgledati ozbiljna književna kritika i interpretacija. Primjer je iz teksta Dragoljuba Jeknića, a navodimo ga na osnovu citata u tekstu A. Tikveša⁷: “Pogrdan naziv za njih je Vlah. Ta riječ u sebi okuplja sumu značenja koju mogu pojmiti samo oni koji su vjekovima učeni da jedan dio naroda koji nastanjuju ove predjеле, upravo onaj na čijoj se grbači živi, satire i zatuca. Čak se i sluga Fehim, **čiju pamet uveliko nadmašuje pamet konja kojega timari i upreže** (isticanje naše, H. B.), zgraža na pomen riječi Vlah.”⁸ Ovakva “interpretacija” i “kritika” ne zaslužuje nikakav dalji komentar.

⁷ Tikveš, Amer (2010), “Predgovori kao ideološki govor: O kanonskim čitanjima Grozdaninog kikota i *Ponornice*”, *Sic!*, časopis za po-etička istraživanja i djelovanja, br. 6, 42–53.

⁸ Prema Tikveši, izvor citata je tekst: Jeknić, Dragoljub, “Roman ‘Ponornica’ Skendera Kulenovića”, u: Skender Kulenović, *Ponornica*, Svjetlost, Sarajevo, 1983, str. 5–12, koji je predgovor tog izdanja. Prilikom pisanja teksta raspolagali smo jednim izdanjem *Ponornice* iz 1983. godine (edicija *Sabrana i izabrana djela*) čiji je izdavač Svjetlost (u impresumu na kraju knjige: *SOUR “Svjetlost”, Izdavačka radna organizacija, OOUR Izdavačka djelatnost, Sarajevo (izvršni izdavač)*”, *Veselin Masleša*, Sarajevo, *Prva književna komuna, Mostar*, *Glas* Banja Luka), ali u tom izdanju nema predgovora ni pogovora.

Sve moguće relativizacije i stajališta da je svako književno djelo dobro i vrijedno (“na svoj način”) i da svako ima pravo na “svoju” interpretaciju smatramo izbjegavanjem odgovornosti i klicom zloupotrebe – sve dok se ne predstave valjani argumenti. U ovoj knjizi ne želimo ponuditi “konačnu” niti “jedinu ispravnu” interpretaciju romana. Želimo predstaviti *neke aspekte upotrebe jezika u tekstu* i time *doprinijeti interpretaciji teksta*. Svesni smo pritom da i sami u svakom trenutku stojimo na određenim stajalištima – to je nešto što se nikad nije moglo izbjegći. U svakom ćemo poglavljiju obrađivati posebna pitanja, a tvrdnje koje u njima predstavimo dokazivat ćemo na materijalu iz *Ponornice*, iz literature ili na osnovu zaključaka do kojih nas dovede istraživanje. Čitalac, ponovo naglašavamo, ne mora biti “tekstualni detektiv” koji će analizirati najsjajnije tragove smisla koje je pisac rasijao po tekstu, ali se svakako može okoristiti otkrićima i zaključcima do kojih dođu posvećeniji istraživači.

Analizi teksta u najvećoj ćemo mjeri pristupati sa stajališta *pragmastičke stilistike*. “Pragmastički pristup kombinira pristup pragmatike i stilistike da bi odgovorio na pitanje kako se jezik (u književnosti) koristi u kontekstu i kako doprinosi karakterizaciji protagonista u književnoumjetničkom djelu ili kako se uspostavljaju odnosi moći itd.”⁹ Leo Hickey terminom *pragmastička označava* “proučavanje odnosa između izbora u jeziku (*stil*) i izbora (*upotrebe*) koji mi napravimo (*pragmatika*)”¹⁰. “Mnoge vrste faktora mogu utjecati na izbor koji određeni pisac slobodno pravi u datom slučaju: emocionalni stav prema sadržaju, prema čitaocu ili prema svijetu uopće; kontekstu ili situaciji; ili želja da se osigura određena vrsta iskustva, kao što su emocije povezane s iznenadenjem, intrigom, misterijom, egzotikom, strahopoštovanjem ili čudnovatošću.”¹¹ Unutar okvira pragmastičke može se napraviti distinkcija između dviju različitih pojava. Jedno je primjena pragmatičkih teorija na analizu interakcija među likovima u djelu, a drugo je primjena pragmatičkih teorija koja polazi od razumijevanja književnosti kao komunikacije između autora djela i njegovih čitalaca.¹² U ovoj monografiji mi ćemo pristupati analizi teksta *Ponornice* i na jedan i na drugi način, s tim što ćemo prvi pristup nazivati *pragmastičkom*, a drugi, koji se tiče komunikacije autora i čitaoca, *literarnom pragmatikom*¹³. Osim toga, materijal će nas nekad voditi u područja koja su predmet proučavanja *analize konverzacije* i *analize diskursa*, koje su, po našem shvatanju, *granične discipline pragmatike* – većina njihova polja zanimanja nalazi se unutar polja zanimanja pragmatike, i to u dijelu koji se nalazi na periferiji tog polja i pruža prema jezgru, ne dosežući ga, a jedan manji dio polja zanimanja ovih graničnih disciplina izlazi izvan polja zanimanja pragmatike. Možemo reći da su analiza konverzacije i analiza diskursa na *periferiji* pragmatike, ali ne i na *margini*.

Osim uvodnog dijela, monografija sadrži još deset poglavljja: *Pragmatička vrijednost naziva životinja i biljaka*, *Citati i reproduciranje gotovih oblika*, “*Unutarnja leksikografija*”, *Imena i imenovanje*, *Mi – oni i slične dihotomije*, *Svijest o jeziku*, *Upotreba strategija pozitivne i negativne učitivosti*, *Pragmatička vrijednost šutnje*, *Ponornica između dviju carevina* i *Pragmatička uloga navodnika*. U svakom je od njih predstavljen dio jezičkog materijala iz teksta *Ponornice* u kome su analizirane pojave koje se tiču pojedinih tema. Analiza doprinosi interpretaciji djela, svjedoči o njegovu kvalitetu, donosi obilje precizno opisanih i vrednovanih primjera za razne pragmatičke pojave i, napokon, omogućava i određene nove teorijske zaključke.

Knjiga može biti korisna lingvistima, naročito onima koji se bave pragmatikom, stilistikom i analizom diskursa, književnim teoretičarima, kritičarima i historičarima, piscima, a naročito se nadamo da će se njome služiti studenti i srednjoškolci kao pomoćnom literaturom za interpretaciju *Ponornice* ili kao modelom za interpretaciju drugih književnih djela. ■

⁹ Nørgaard, Nina, Rocío Montoro, Beatrix Busse (2010), *Key Terms in Stylistics*, Continuum International Publishing Group, London, New York, p. 39.

¹⁰ Usp. Hickey, Leo (1999), “A Pragmastylistic Feature in Paul Bowles’s *The Sheltering Sky*”, *Forum for Modern Language Studies* XXXV/1, 34–41, p. 34.

¹¹ Ibid.

¹² Usp. MacMahon, Barbara (2006), “Stylistics: Pragmatic Approaches”, in: Jacob L. Mey (ed.), *Concise Encyclopedia of Pragmatics*, Elsevier, Oxford (UK), 1051–1055, p. 1051.

¹³ Usp. Mey, Jacob L. (1999), *When voices clash: a study in literary pragmatics*, Mouton de Gruyter, Berlin, New York, p. 12.

Za *Lingvazin* govori

Alexandra Y. AIKHENVALD

Pitanja i prijevod s engleskog

Halid BULIĆ

Lingvistički rasizam je najgori neprijatelj ugroženih i manjinskih jezika

**Prof. Alexandra Y.
Aikhenvald**

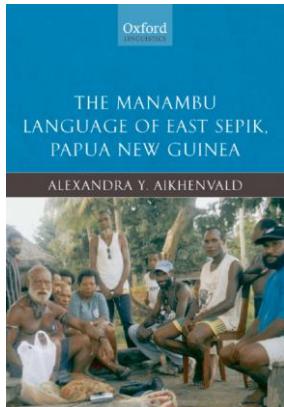
Lingvazin: Gospođo Aikhenvald, svoje ste lingvističko obrazovanje i karijeru započeli u Moskvi krajem 1970-ih. Možete li nam reći nešto o svojim počecima bavljenja lingvistikom i motivima da postanete lingvistica?

A. A.: Uvijek sam bila zainteresirana za različite jezike, naročito latinski, grčki i tri evropska jezika – francuski, engleski i njemački. Bila sam potpuno uvjerenja (zapravo, još uvijek jesam) da obrazovana osoba jednostavno treba znati bar ove. To je, pretpostavljajam, naslijede od moje prabake Nine K. Aikhenvald (rođene Tomasheva), ruske aristokratkinje i visoko obrazovane i talentirane žene, koja se udala za mog još slavnijeg pradjeda Yulija Isaevicha Aikhenvalda (sina rabina). Nina je odgajala mog oca nakon što su njegovi roditelji bili uhapšeni (za vrijeme Staljinovih čistki – to je druga priča, povezana s reperkusijama ruske historije). Mnoge njene vrijednosti postale su i moje. Za mene je krajnji cilj (i čast) bio postati stručnjak za klasične jezike. No, put prema Odsjeku za klasične jezike Moskovskog državnog univerziteta bio je zatvoren za nekoga s jevrejskim prezimenom. Upravo je to ono što je Aza Alibekovna Tahogodi, ondašnja voditeljica Odjela za klasične jezike, rekla mojoj nastavnici latinskog, profesorici Judith M. Kaganu (koja je istaknuta klasičarka i proučavateljica književnosti). Bila sam izgubljena, ne znajući šta da radim i kamo da krenem. Moja tadašnja nastavnica njemačkog i francuskog jezika, sada poznata lingvistica, Olga Kazakevich, bivša učenica mog oca, predložila mi je da pokušam s lingvistikom. Za početak, predložila mi je da odem vidjeti da li mi se sviđaju zadaci na “Tradicionalnoj moskovskoj olimpijadi iz lingvistike i matematike”. Tako sam otišla, pokušala i dobila nagradu. Nagrada se sastojala od gomile lingvističkih knjiga – među njima su bile i *Nauči sinhaleski sam* i gramatika jezika *hausa*. Bila sam zainteresirana, čak i oduševljena, i odlučila sam pokušati. Prijemni ispiti za Odsjek za strukturalnu i primijenjenu lingvistiku uključivao je i matematiku – to jest, da bi neko bio priznat, morao je imati mozak, a ne samo jake veze. A bilo je i dosta Jevreja na našem Odsjeku – to je bio poseban svijet. Čim sam počela studirati na Odsjeku i upoznala predivne profesore i predavače – A. A. Zalizniaka, pokojnog A. E. Kibrika, pokojne A. I. Kuznetsove i V. V. Borisenka – moja je sudbina bila zapečaćena. Bila sam na pravom mjestu. Već sam počela učiti estonski, fascinirana estonskom negacijom, i okrenula se balto-finskim jezicima – znala sam od samog početka da su proučavanja zasnovana na indukciji jezgro lingvistike.

Lingvazin: Bavili ste proučavanjem mnogih jezika: baltičko-finskih, anatolijskih, berberskih jezika, jezika Amazonije... Kakve prednosti ima takvo bavljenje lingvistikom u odnosu na izučavanje samo jednog jezika ili grupe srodnih jezika?

A. A.: Prednosti su ogromne. Radila sam s mnogim jezicima, a neke od njih još uvijek aktivno znam. Počela sam s balto-finskim, zatim prešla na jezike drevne Anatolije, onda na berberske i semitske jezike (i uopće afro-azijske), a potom na jezike Amazonije. Također sam radila (i još radim) na jezicima porodice *ndu* u Papui Novoj Gvineji. Proučavanje mnogih

Intervju

jezika iz prve ruke otvara nove horizonte; to također daje osjećaj za to koja će se pojavi vjerojatno pojaviti u kojem području. Naprimjer, u jeziku *manambu* (i nekim drugim jezicima u Papui Novoj Gvineji) jezički rod povezan je s veličinom i oblikom: sve što je malo i okruglo klasificira se kao ženski rod, a sve što je dugo i tanko klasificira se kao muški. Takav sistem kategorije roda teško će se naći u, recimo, amazonijskim jezicima. Ne bih mogla napisati opću knjigu o amazonijskim jezicima *The languages of the Amazon* (Oxford University Press 2012, mehki uvez 2015) da nisam radila sa mnogo amazonijskih jezika. Radeći na brojnim jezicima, izlažem se jezičkoj raznolikosti širom svijeta. I to je ono što me čini kompetentnim tipologom. I imam dosta studenata koji rade na jezicima iz područjâ gdje ja nikad nisam radila (i nikada neću) – naprimjer, tibeto-burmanskim, *hmong-mien* i nilo-saharskim. Mnogo učim od svojih studenata; i u svojim knjigama, radovima i predavanjima pokušavam odražavati ono što sam naučila o jezičnoj raznolikosti. Najbolji pristup lingvistici je induktivni, a, kao što je rekao Leonard Bloomfield, jedine valjane generalizacije su induktivne, a ne deduktivne. Moj rad s različitim jezicima i dobro poznavanje literature o brojnim jezičkim porodicama pomaže mi u uspostavljanju racionalnih jezičkih generalizacija. Možete ih pronaći u mojim knjigama – naročito u knjigama *Classifiers* ('Klasifikatori'), *Evidentiality* ('Evidencijalnost'), *Imperatives and commands* ('Imperativi i naredbe'), *The art of grammar* ('Umjetnost gramatike') i *How gender shapes the world* ('Kako rod oblikuje svijet'). Objasnjenje je u nedavno uređenoj knjizi *The Cambridge Handbook of Linguistic Typology* ('Kembrički priručnik iz jezičke tipologije'), koji sam uredila zajedno s R. M. W. Dixonom (Cambridge University Press, 2017).

Lingvazin: Vaše bavljenje lingvistikom vodilo Vas je od Moskve preko Brazila do Australije. Možete li usporediti svoja iskustva u različitim dijelovima svijeta? Koliko društva u zemljama u kojima ste radili brinu o jezičkim pitanjima i koliko ulažu u razvoj jezičkih istraživanja? Kojim se jezičkim problemima najviše posvećuju?

A. A.: To je veliko pitanje. Napustila sam Sovjetski savez (kako se tada zvao) prije više od 25 godina. Tada je to bila drukčija zemlja – izuzetno represivna, rasistička, sa mnogo praznih obećanja o višejezičnosti i jednakosti jezika i ljudi. Kada sam živjela u Brazilu tokom 1990-ih godina, autohtonii su narodi bili u prilično strašnom položaju, a za njihove se jezike smatralo da nisu bili vrijedni proučavanja. Sjećam se jednog kolege, stručnjaka za portugalski, na Federalnom univerzitetu Santa Catarina na jugu Brazila, gdje sam tada radila, kako na sastanku osoblja govori da, prema njegovu mišljenju, rasprava o položaju jednog zareza na portugalskom ima veću vrijednost nego proučavanje svih autohtonih jezika zajedno. Zemlja je bila nevjerovatno rasistička. Indijanci su smatrani nižom klasom ljudi. Sjećam se koliko sam bila zaprepaštena kad mi je jedna ambiciozna doktorandica koja je željela raditi na fonologiji jednog autohtonog jezika (*kurripako* iz porodice *arawak*) ponosno rekla da nikada ne bi pustila Indijanca dalje od kuhinjskih vrata. (Veoma brzo je napustila doktorski studij.) Na sjeverozapadu Amazonije, gdje ja radim na terenu, zaista osjetite taj rasizam oko sebe – veoma neugodno. Situacija se sada promjenila. Autohtonii se jezici mnogo više cijene (ima više dostupnih sredstava, a postoje čak i posebna mjesta za pripadnike autohtonih naroda na univerzitetima – tako mi je rečeno). São Gabriel da Cachoeira, sada glavni grad Saveznog teritorija Gornji Rio Negro, gdje su tri autohtona jezika dobili službeni status, pun je Indijanaca koji se ponose svojim identitetom. Ali sada je Brazil u dubokoj ekonomskoj krizi; novac se štedi na svemu – a posebno na istraživanjima. Stoga pretpostavljam da lingvistička istraživanja pate. U Australiji je situacija drukčija. Puno se novca izdvaja autohtonim zajednicama za istraživanje. Dobivanje sredstava za istraživački rad na lingvističkim pitanjima i jezicima osim australijskih izuzetno je teško; grantovi za istraživanja veoma su kompetitivni – ali nisu li svuda? Bila sam prilično uspješna u prikupljanju sredstava. Godine 2012. dobila sam prestižnu

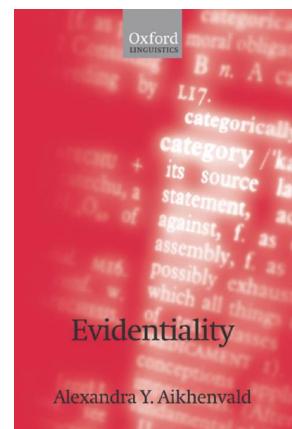
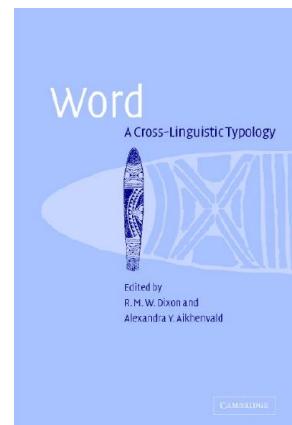
Australijsku počasnu stipendiju; i zajedno s R. M. W. Dixonom uspjela sam dobiti potpore za rad na brojnim ranije neopisanim jezicima i lingvističkim problemima. Ali to je borba. Većina zemalja ima tendenciju da budu prilično uskogrude, pa nije lahko uvjeriti finansijere u neophodnost opisivanja nekog zabačenog papuanskog jezika koji je u opasnosti da bude izgubljen. S druge strane, novinari u Australiji vole priče o ugroženim jezicima (*propast i mrak*) i njihovoj revitalizaciji (*pogledajte svjetlu stranu!*). Mi se trudimo i educiramo javnost.

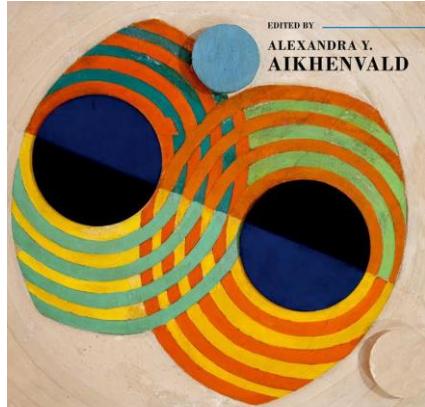
Lingvazin: Značenje termina *riječ* jedna je od tema kojima ste se bavili. Možemo li danas nakon hiljada godina razvoja gramatike imati čvrstu definiciju riječi? Može li se zamisliti jezički opis bez tog termina? Koja je po Vašem mišljenju najbolja definicija *riječi*?

A. A.: Provela sam mnogo godina izvodeći radionice iz pisanja gramatikâ za doktorande. Na osnovu tih predavanja i naše interakcije (tj. njihovih komentara i povratnih informacija), objavila sam knjigu o tome kako pisati gramatike, nazvanu *The art of grammar* ('Umjetnost gramatike') (Oxford University Press, 2015). Ovako se tu opisuje pojam *rijec* – koji je više značan i veoma složen (str. 48): "Fonološka se riječ može samostalno izgovoriti. Njene su granice određene fonološkim karakteristikama. Gramatička je *rijec* jedinica koja ima konvencionaliziranu koherenciju i značenje, a može se sastojati od jednog ili više gramatičkih elemenata (morfema). Njene se komponente pojavljuju zajedno, a ne raspršuju se unutar klauze, i obično imaju fiksni poredak. Svojstva gramatičkih riječi specifične su za svaki jezik." Fonološka riječ je jedinica definirana na potpuno fonološkim principima – prvenstveno utemeljenim na prozodijskim karakteristikama. To uključuje AKCENT (ili NAGLASAK) i / ili dodjeljivanje TONA. Dalje, prozodija uključuje NAZALIZACIJU, ASPIRACIJU, RETROFLEKSIJU i GLOTALIZACIJU. U mnogim istočnotukanoanskim jezicima svaki morfem može biti ili prirodno oralni, prirodno nazalni ili "kameleoni". Prirodno nazalni morfem izaziva širenje nazalizacije unutar fonološke riječi. Gramatička riječ i njene granice određene su gramatikom jezika.

Lingvazin: Bavili ste se i kategorijom evidencijalnosti. Kakva je to kategorija i koliko je prisutna u jezicima svijeta?

A. A.: To je fascinantna kategorija, jedna od onih koja privlači interes novinara i laika. U svakom jeziku postoje sredstva za izricanje informacija o tome kako se zna to o čemu se govori i šta se misli o onome što se zna ili se naučilo. Svaki jezik ima neka sredstva za formuliranje zaključaka i prepostavki, vrednovanje vjerovatnoće i mogućnosti te izražavanja uvjerenja ili neuvjerenja. Izvor znanja može se izraziti na različite načine. U mnogim se jezicima mora odrediti izvor informacija na kojim se zasniva iskaz – da li je govornik vidio da se nešto dogodilo, ili nije bio, već je čuo (ili namirisao), zaključio na osnovu vizualnih tragova, razmišljanja, općeg znanja, ili mu je o tome nešto rečeno. To je bit evidencijalnosti ili gramatičkog označavanja izvora informacija – prilično uzbudljiva pojava koju vole novinari i šira javnost. Tako je Franz Boas rekao: "Dok su nama obavezni aspekti određenost, broj i vrijeme, u drugim jezicima nalazimo situaciju da su obavezni aspekti obavijesti o tome je li lokacija u blizini govornika ili negdje drugdje ili, pak, šta je izvor informacija – da li nešto vidimo, čujemo ili zaključujemo." Evidencijalnost kao obaveznu kategoriju prvo sam otkrila dok sam radila na jeziku *tariani* iz porodice *Arawak*, koji se govori daleko u Amazoniji (na granici između Brazilia i Kolumbije). Ova je karakteristika uobičajena u amazonijskim jezicima (o tome sam prilično mnogo pisala u svojoj knjizi *Languages of the Amazon* ('Jezici Amazona') (Oxford University Press, 2012, mehki uvez 2015). Ova je kategorija također prisutna u jezicima sjevernoameričkih Indijanaca, preko Evroazije i Nove Gvineje. Nalazi se u mnogim indoevropskim jezicima, uključujući

The Oxford Handbook of
EVIDENTIALITY

južnoslavenske – srpski, hrvatski, bugarski – ali i estonski, balto-finski jezik. Upravo sam dovršila uređivanje prilično velike knjige *Oksfordski priručnik za evidencijalnost* ('*Oxford Handbook of Evidentiality*') (koji će izdati u Oxford University Press početkom 2018. i koji se može pronaći na njihovoј internetskoj stranici). Ta knjiga ima 36 poglavlja, a obuhvaća evidencijalnost širom svijeta i u raznim jezičkim modalitetima. Postoji evidencijalnost u znakovnim jezicima, a ne samo u govornim.

Lingvazin: Sredinom 2016. godine objavili ste knjigu *Kako rod oblikuje svijet*. Pitanje je veoma zanimljivo. Možete li nam reći odgovor?

A. A.: To je još jedno pitanje na koje se teško može kratko odgovoriti. Pojam ROD ima tri strane.

Prvo, PRIRODNI ROD (ili spol) odražava dihotomiju između žena i muškaraca ili ženki i mužjaka. A možda se danas pojavljuje i više razlika!

Drugo, DRUŠVENI ROD odražava društvene implikacije, očekivanja i norme po kojima se biva žena ili muškarac. Društveni rod je status koji se postiže unutar društva.

I treće, imenice nekog jezika mogu se podijeliti na LINGVISTIČKE RODOVE.

Tada će jedna klasa biti označena na jedan način, a druga klasa na drugi način. Klasa koja uključuje riječi koje se odnose na ženke bit će nazvana "ženskim rodom". Ona koja uključuje riječi za muškarce bit će "muški rod". Jezički se rodovi definiraju preko svojih muških i ženskih članova, ali često obuhvataju više od toga.

Svaki aspekt roda oblikuje čovjekov svijet. Moja knjiga *Kako rod oblikuje svijet* ('*How gender shapes the world*') (Oxford University Press, 2016), usredotočuje se na to kako lingvistički rod oblikuje svijet i slikovitost izraza govornika te na sukobe koji nastaju kada se jezički rodovi upotrebljavaju na način koji neki ljudi smatraju potencijalno uvredljivim. Naprimjer, glavni problem u engleskom jeziku bilo je izbjegavanje generičke upotrebe zamjenice muškog roda *he* ('on') i izraza koji uključuju *man* ('čovjek, muškarac'). Postignuta je manja pobjeda – više nije preporučljivo generički koristiti *he*. Ali je li to postignuto? Borba za popravak neravnoteže u onom što je poznato kao "seksistički jezik" širom zapadnog svijeta živi je dokaz centralnog značaja zajedničkog djelovanja lingvističkog i društvenog roda kao i njihove moći da ujedinjuju i razjedinjuju.

Lingvazin: Jezici svakodnevno nestaju. Može li se, po Vašem mišljenju, šta učiniti da se spriječi smrt jezikâ? Koliko se ulaže u zaštitu ugroženih jezikâ? Koliko lingvisti mogu učiniti za čuvanje jezika, a koliko mora uraditi neko drugi (političari, nastavnici, pisci, mediji...)?

A. A.: Najbolji način za pomak jeste pokušati i učiniti da ljudi – a naročito izvorni govornici manjinskih jezika – postanu svjesni važnosti očuvanja jezika kao svoje baštine, koristeći ih sa svojom djecom i međusobno. Što to dobije više publiciteta, tim bolje. Također je važno da lingvisti ulažu svoje vrijeme i energiju u dokumentiranje jezika, čineći ih važnima – naročito za same govornike. Lingvistički rasizam je najgori neprijatelj ugroženih i manjinskih jezika – i to je veoma teško iskorijeniti. Bilo bi dobro da učitelji, političari i novinari mogu djelovati prema tom cilju.

Lingvazin: Postoje li stavovi da u očuvanje jezika ne treba ulagati?

A. A.: Osobna arogancija i, naravno, lingvistički rasizam. Takvi su stavovi destruktivni.

Lingvazin: Kakav je Vaš stav prema purizmu i šta mislite koliko puristička nastojanja mogu biti uspješna?

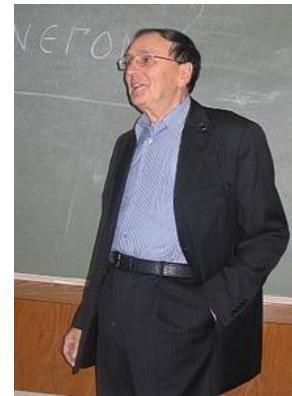
A. A.: Kao lingvist, moram priznati da purizam može biti prepreka prirodnom razvoju jezika. S druge strane, purističke tendencije govore nam nešto o jezičkoj politici određene skupine (govornici manjinskih jezika također mogu biti puristi – to je ono s čime sam se susrela tokom svog rada ne jeziku *tariana* na sjeverozapadu Amazonije). A neki tipovi purista mogu biti prilično arhaični pa se ideje i prakse purizma dobro slušaju i istražuju. Kao govornik jezikâ koje ja govorim, ponekad sam i sama kriva za purizam: teško je ne prosudjivati ljudi na osnovu njihovih jezičkih navika i možda pogrešaka koje čine.

Lingvazin: Postoji li neki lingvist koga biste istakli kao nekoga čiji su Vas lik i djelo posebno inspirisali tokom Vaše karijere?

A. A.: Bilo ih je mnogo, i u različitim oblastima. Možda mi je najveća inspiracija došla od mojih učitelja – profesora A. A. Zalizniaka, najuzbudljivijega predavača koga možete zamisliti, pokojnog profesora A. E. Kibrika, od koga sam naučila mnogo o sintaksi, i pokojnog profesora I. M. Diakonoffa, čiji je historijski i komparativni rad naročito inspirativan. Moja draga prijateljica, pokojna profesorica Lucy Seki pokazala mi je ljepotu autohtonih jezika Amazonije, nadahnjujući me da odem da radim na terenu. Ali, naravno, najsnažniji je utjecaj na mene imao – a i dalje ima – profesor R. M. W. Dixon, inspirativna figura u skoro svakoj oblasti lingvistike.

Lingvazin: Želite li nešto poručiti ili dati savjet mladim lingvistima ili onima koji to tek žele postati?

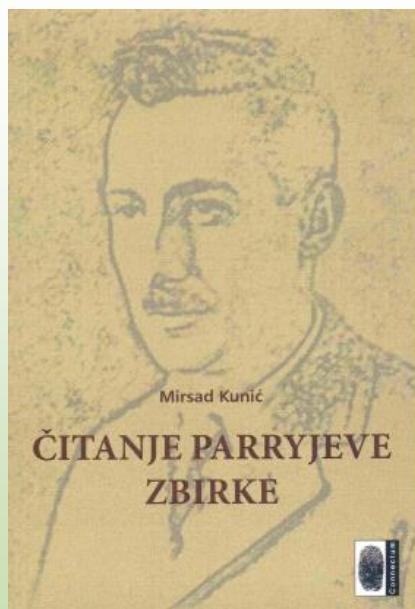
A. A.: Sugerirala bih da je najbolji način da prosiječete svoj put u lingvistici izlazak na teren i rad s uzbudljivim novim jezicima – naročito onima u Novoj Gvineji i Amazoniji. Bit će fizičkih poteškoća; ali vrijedno je toga. Obavite vrijeđan posao, ostaviti važno naslijeđe i pomoći ljudima da održe svoj jezik u životu. ■

A. A. Zalizniak
(1935–2017)

Alexandra Y. Aikh-envald profesorica je na Univerzitetu James Cook u Queenslandu (Australija). Autorica je brojnih knjiga i rada iz oblasti jezičke tipologije. Istraživala je mnoge jezike koji se govore u različitim dijelovima svijeta i autorica je gramatika nekih od tih jezika (bare, warekena, tariana, manambu...).

Lingvazin preporučuje knjigu

Izdavač: Connectum, Sarajevo, 2018.

Prijevod s engleskog

Halid BULIĆ

Magija imena: perspektiva terenskog istraživača

(Prvi dio)

Za Olgu Kazakchievich, veoma dragu prijateljicu, koja me namamila u lingvistiku

Da je poznavanje različitih jezika iz prve ruke osnova svakog respektabilnog lingvističkog rada – i neophodna prepostavka za pokušaj razumijevanja funkcionaliranja jezika – za mene je oduvijek bilo očigledno. A koji je bolji način za stjecanje tog znanja od lingvističkog terenskog rada – izložiti se novoj zajednici, suočavajući se s nepoznatim svijetom, prihvatajući teške uvjete života i pokušavajući susresti se s novim i neočekivanim jezičkim strukturama. Rad s manjinskim jezikom koji se govori izvan onoga što poznajemo kao “civilizaciju” može biti fizički zahtjevan – bez tekuće vode (osim u rijeci ili vodopadu), bez struje, uz puno insekata i bolesti, napornih putovanja i daljih izazova. Ali ono što naučite zaista je vrijedno truda. Na mnogo načina manjinski, “zabačeni”, jezici mogu biti izražajniji, učinkovitiji i možda sveukupno “bolji” od poznatih evropskih jezika (vidi Dixon 2016).

U idealnom slučaju, lingvistički terenski rad znači promatrati jezik onakav kakav se svakodnevno koristi, postati član zajednice i biti tretiran kao član porodice. Takvo “uranjanje” u terenski rad omogućuje istraživaču da doživi jezik u spontanoj upotrebi.¹ Promatranje sudionika i ono što vam ljudi svakodnevno govore može otkriti nešto o jeziku što bi se lahko propustilo pa se treba koncentrirati samo na snimanje i transkribiranje pažljivo planiranih narativa. Za vrijeme moje prve posjete selu Avatip u Papui Novoj Gvineji, shvatila sam da se sufiks koji označava jednostavnu množinu kod nekih zajedničkih imenica koristi s različitim značenjem kod ličnih imena (vratit ćemo se na to u poglavlju 2.2). A ima još mnogo sličnih primjera – poput iskri sretne sudbine što vas tjeraju na put daljih otkrića.

Uranjanje u terenski rad znači biti tamo radi posmatranja i učenja, biti dio zajednice te biti integriran u sistem srodstva s njegovom mrežom obaveza i uzajamnosti. I dobiti novo ime – onda se dobija osjećaj pripadnosti, statusa, pa čak i dodatne zaštite. Imena mogu biti posebna u smislu njihove gramatike. Zamršenost uzoraka imenovanja i odlike imena – kako sam ja iskusila u svom životu terenskog istraživača – glavna su tema ovog rada. Počinjem s Amazonijom.

1. Amazonijska imena

“Sveta” imena među pripadnicima naroda Tariana iz sjeverozapadne Amazonije imaju iscjeliteljske moći. Što znači dobiti tradicionalno sveto ime i za šta se ono koristi? Prije nego što se pozabavimo time, dopustite mi da ukratko predstavim jezik tariana i tradicionalnu jezičku situaciju u prostoru sliva rijeke Vaupés, gdje se još govori taj jezik.

1.1 Tariane iz sliva rijeke Vaupés

Godine 1991. počela sam s terenskim istraživanjem jezika tariana, jednog od ugroženih jezika sjeverozapadne Amazonije, koji ranije jedva da je bio opisan. Tariana se uglavnom govori u dva sela – Santa Rosa i Periquitos, te u susjednom misionarskom centru Iauaretê, u udaljenom području države Amazonas u Brazilu, na obalama rijeke Vaupés (prekoputa Kolumbije).

To je jedna od većih crnovodnih pritoka Gornjeg Rio Negra, koji se ulijeva u rijeku Amazon. (Crna voda izgleda kao voda od pranja suđa i nije baš lijepa, ali u regijama s crnom vodom nema toliko malarije i kolere kao u područjima s bijelom vodom). Od nekoliko hiljada ljudi koji sebe smatraju etničkim Tarianama, samo oko sto ljudi i dalje govori jezikom tariana. Tariana je nekad bio kontinuum dijalekata koji pripadaju rodovima. Oni su bili organizirani hijerarhijski u skladu s pojavljivanjem pretka svakog roda iz rupe oko brzaka Uapuúja (vidi Aikhenvald 2013). Govornici jezika tariana s kojima sam radila više od 25 godina pripadaju jednom od najniže rangiranih rodova – rodu Wamiarikune.

Onda (a sada još i više) gubitak jezika bio je briga mnogim govornicima – a to mora da je bio razlog zašto mi je pokojni Graciliano Sanchez Brito poželio dobrodošlicu u svoju porodicu i svoju zajednicu. Budući da je bio dvije godine stariji od mene, usvojio me kao svoju mlađu sestru. Odmah sam stekla veliku porodicu – prednost za nekoga ko je jedinče, a i čiji su roditelji bili jedinčad. To je uključivalo i mnoštvo Gracilianove braće i sestara, a također i njegova prirodnog oca i majku zajedno s očevom starijom braćom (njegovim klasifikatornim očevima) i majčinim sestrarama (njegovim klasifikatornim majkama). Narod Tariana ima klasifikatorički sistem srodstva (vidi Keesing 1975 za opću raspravu i Hugh-Jones 1979 za pregled istočnotukanoanske grupe u kolumbijskom dijelu rijeke Vaupésa). Tako je svaki Tariana u srodstvu sa svakim drugim Tarianom, kao i sa svakim drugim Indijancem unutar područja Vaupésa.

Sistem srodstva naroda Tariana (slično kao i kod ostalih autohtonih grupa u jezičkoj oblasti Vaupésa) pravi razliku između unakrsnih i paralelnih rođaka. Paralelni rođaci (djeca očeve braće ili majčinih sestara)² smatraju se braćom i sestrarama i ne mogu jedni s drugima stupiti u brak. Unakrsni rođaci (djeca očevih sestara ili majčine braće)³ odabraniji su bračni partneri. Baš kao u mnogim starosjedilačkim društvima, računanje različitih načina na koji su ljudi u srodstvu zamršen je zadatak i tema mnogih razgovora. Uspostavljanje veze i brak sa “pravom” osobom ima zanimljive posljedice za jezik – glavni simbol identiteta u kontekstu sliva rijeke Vaupésa.

Sliv rijeke Vaupés poznat je po jezičkoj egzogamiji – može se stupiti u brak samo s nekim ko govori drugačiji jezik i ko pripada različitom plemenu (to se zove *egzogamija*). Ljudi obično kažu: “Moja braća su oni koji sa mnom dijele jezik” i “Ne ženimo se svojim sestrarama.” Naime, u području Vaupésa je nečiji etnički identitet neraskidivo povezan s njegovim jezičkim identitetom naslijedenim preko oca. Kad smo kod toga, u ovom kontekstu nema smisla govoriti o “maternjem jeziku” – on se identificira s “očinskim jezikom”. Stoga je gubljenje jezika jadna i, napokon, sramotna stvar. Ljudi koji su izgubili svoj jezik u opasnosti su da izgube pripadnost grupi i da postanu “kao psi” (*tsinu kayu-peni* (pas kao-ŽIVO.PLURAL), kako kaže Leonardo Brito, jedan od trojice preživjelih staraca koji govore jezik *tariana*) – to jest stupaju u brak sa braćom i sestrarama. Njih sažalijevaju kao one koji “govore posuđeni jezik” (*na-sawāya na-sape* (3PL-posudit 3PL-govoriti) – doslovno, ‘oni posuđuju oni govore’). Stoga je želja svih Tariana da ne izgube svoj jezik – ili, danas, da ga “ponovo nauče”.

Drugi jezici na ovom području pripadaju tukanoanskoj porodici. Nekima od njih još uvijek govori priličan broj ljudi. Ono po čemu je jezik tariana poseban jeste to što je on jedini jezik iz porodice *arawak* u području Vaupésa. Tariana je povezan s čuvenim jezikom taino, prvim indijanskim jezikom koji je čuo Christopher Columbus kada je 1492. stigao na srednjoamerički otok Hispaniolu (izumro je za manje od 150 godina: vidjeti Aikhenvald 2002,

² Engl. *children of parents' same sex siblings*. (Prim. prev.)

³ Engl. *children of parents' different sex siblings*. (Prim. prev.)

2003 o porodici). Bračna mreža (o kojoj se raspravlja u brojnim antropološkim publikacijama) uključuje samo govornike jezika tariana i istočnotukanoanskih jezika. Međutim, ona nije sasvim jasna: naprimjer, osobe iz naroda Tariana ne smiju stupiti u brak s osobama iz naroda Desana, čiji je jezik istočnotukanoanski, koje smatraju svojom “mlađom braćom i sestrama” – možda kao sjećanje na davne historijske odnose koji su sada zaboravljeni.

Sliv rijeke Vaupés vjerojatno je područje sa najviše višejezičnosti na svijetu. U tradicionalnim vremenima svaka je osoba poznavala nekoliko jezika: jezik oca (to je jezik s kojim se identificiraju), majke, supružnika te jezike drugih rođaka i drugih članova zajednice. “Miješanje” jezika i posuđivanje oblika iz drugih jezika nije prihvatljiva praksa. Međutim, obilje višejezičnosti rezultiralo je širenjem gramatičkih struktura koje je teže kontrolirati.

U današnje doba, ono što je nekad bila stabilna višejezičnost bez dominacije jedne jezičke skupine nad drugom brzo se mijenja: tucano je dominantan jezik kojim govorи većina autohtonog stanovništva.⁴ A portugalski, nacionalni jezik, postupno dobiva prednost, ne “samo” kao *lingua franca* već i kao glavno sredstvo komunikacije u okruženjima povezanim s “bijelim ljudima” – uključujući škole i lokalnu upravu. Gotovo da nema djece koja usvajaju jezik tariana kao očinski jezik (vidi Aikhenvald 2013 za najnovija saznanja). U situaciji nadirućeg zastarijevanja jezika svaki je komadić znanja vrijedan, posebno onaj koji ima iscjeliteljsku moć.

1.2. Sistemi imenovanja

Salezijanski misionari prisutni su u područjima gdje se govoriti jezik tariana otprilike od 1925. godine (vidi Aikhenvald 2003, Cabrera Becerra 2002 i Brüzzi 1977 za kratku historiju). Svi pripadnici naroda Tariana prakticirajući su katolici, kršteni su i dato im je portugalsko ime i prezime. Svi Tariani iz sela Santa Rosa prezivaju se Brito, a oni iz Periquitosa prezivaju se Muniz. Portugalska imena upotrebljavaju se za ljude kada su odsutni, a skoro nikad se ne koriste za izravno obraćanje. Lična imena obično su skraćena. Većina tih skraćivanja je barem djelimično predvidljiva (i već sam znala šta mogu očekivati zahvaljujući spomenutom Brüzzijevu etnografskom opisu Indijanaca Vaupésa iz 1977). Jovíno postaje Jovi, Rafaél – Rafá, Jacínto – Jací, Leonárdo – Leó, a Olívia – Óli. Graciliano postaje Gara, Glória – Goró, a Margarida – Magá, kako bi se izbjegle suglasničke skupine (koje ne postoje u jeziku tariana).

Članovi nečije zajednice – tj. njegova porodica, po krvi ili tazbinstvu – oslovjavaju se izrazima za srodstvo. U mnogim jezicima svijeta rodoslovni pojmovi čine posebnu gramatičku potklasu imenica. Jedno od obilježja pojmove za srodstvo u jeziku *tariana* jeste postojanje vokativnih oblika (potpun popis i raspravu v. u: Aikhenvald 2003: 69–70). Neki su supletivni ili uključuju nepravilne fonološke promjene: *nu-weri* (1SG-mlađi.brat/sestra-MASC.SG) ‘moj mlađi brat’ ima vokativni oblik *nu-erí!* (1SG-mlađi.brat.VOC), a *nu-we-do* (1SG-mlađi.brat/sestra-FEM.SG) ‘moja mlađa sestra’ ima oblik *nu-edú!* (1SG-mlađa.sestra.VOC). Najčešći uzorak uključuje izostavljanje posljednjeg sloga. To može dovesti do gubljenja razlike u rodu – vokativni oblik i od *nu-phé-ri* (1SG-stariji.brat/sestra-MASC.SG) ‘moj stariji brat’ i od *nu-phé-ru* (1SG-stariji.brat/sestra-FEM.SG) ‘moja starija sestra’ glasi *nuphé!*.

Ali neko može imati mnogo starije braće ili sestara. Kako bi se osiguralo da se obraća pravoj osobi, praktično je imati vokativni oblik portugalskog imena – bilo da se koristi skraćeni oblik koji ima akcent na kraju riječi (Gará za Graciliano, Emí za Emílio itd.), bilo da se akcent pomjera na posljednji slog (Olí za Óli, skraćeni oblik od Olívia), ili da se izostavlja posljednji slog punog imena – Leoná za Leonárdo (skraćeni oblik *Leó* koristi se samo kad se odnosi na treće lice).

⁴ Vidi, naprimjer, Aikhenvald (2002, 2013, 2014a); pionirski rad o kolumbijskom dijelu Vaupésa Arthura Sorensena samo je djelično relevantan, jer se situacija u Kolumbiji – gdje se govore samo istočnotukoanski jezici – razlikuje od situacije u Brazilu.

Te je nepravilnosti bilo lahko naučiti, nakon što sam čula ljude kako međusobno razgovaraju i spominju druge po imenu. Upozoravali su me na činjenicu da su imena osoba posebna u jeziku – i da ona uistinu čine posebnu potklasu imenica. Za razliku od drugih imenica, ona ne dobijaju oznaku za množinu (jednostavno, ne može se reći **Maga-pe* ‘Margarite’, uprkos tome što ima nekoliko žena koje dijele isto ime) i ne mogu se posjedovati. Portugalska se imena nazivaju *dipitana* (3MASC.SG+ime) ‘njegovo ime’ ili *dupitana* (3FEM.SG+ime) ‘njeno ime’ (riječ za *ime -ipitana* obavezno nosi oznaku pripadnosti i ne može se pojaviti bez posesivnog prefiksa). Ovo je samo jedan aspekt sistema imenovanja kod naroda Tariana.

Govoreći i tračajući sa svojim rođacima Tarianama, ubrzo sam otkrila da svaki muškarac Tariana ima nadimak, koji se naziva *na-pekaru-nipe ipitana* (3PL-zadirkivati/igrati.se-NOM INDEF+ime), doslovno, *razigrana imena*. To je obično naziv životinje, insekta ili njihova dijela. Tako je Ricardo Brito (jedan od tri starija govornika jezika tariana koji su još živi) poznat kao *Ñamu itu* ‘Divlji Pekari’. Pokojni José Manoel Brito, učeni starac, bio je *Ñewi* ‘Vidra’. Imena mlađih govornika uključuju *Hema* ‘Tapir’ za Rafaela Brita, *Hi:ri isipi* ‘Štakorski Rep’ za Jacinta Brita, *Pai i* ‘Žaba’ za pokojnog Ismaela Brita, *Kumada* ‘Patka’ za José Luisa Brita i *Wirikaru* ‘Muharica’ za Emílija Brita.

Neka od ovih imena smatraju se blago komičnim a neka i pomalo uvredljivim. Jovino Brito, moj najbliži mlađi brat, koji me je uvek pratio na mojim putovanjima, nerado je otkrio (za zadovoljstvo drugih) svoj nadimak *Kapatu* ‘Riba Bodó’ (riba koja se pripija ispod čamca). Odgovorili su me od korištenja nadimaka Crispiliana Brita – *Ñaki* ‘Zloduh’, pokojnog Juvenala – *Ka:siri* ‘Krokodil’ i nadimak Marina Muniza – *Inari* ‘štakor mucura’, za koje su rekli da im se ne sviđaju. Cândido Brito nikad mi nije otkrio svoj nadimak. Samo neki bijeli muškarci dobivaju nadimke. Otac Giacone bio je salezijanski misionar koji je radio s grupom Tariana 1930-ih godina, a potom i 1950-ih. Nekoliko starijih ljudi još su ga se sjećali 1990-ih i rekli su mi da su ga zvali *Maliapa* ‘Bjeloglav Majmun’ (portugalski *macaco loiro*) zbog njegove bijele kose. Davanje nadimka njemu opisano je kao *na-pia-nipe* (3PL-hide-NOM) ‘tajna, doslovno: njihovo skrivanje’ – kako mi je objasnio pokojni Ismael, to je bio trik, tako da Giacone ne razumije kada ljudi pričaju o njemu.

Nadimci se ne koriste za obraćanje ljudima – samo za razgovor o njima. Razlikuju se od ličnih imena po tome što nemaju vokativne oblike. Kao i lična imena (a za razliku od svojih homonimnih općih imenica), ne mogu se posjedovati ni dobijati oznake za množinu. Žene nemaju nadimke – tako da ga ni ja nisam dobila.

Sve Tariane imaju još niz imena – tradicionalna lična sveta imena koja se nazivaju ‘imenima blagoslova’ (na jeziku tariana *pa-ñapa-nipe i-pitana* (IMP-blagoslov-NOM INDEF+ime) ‘ime blagoslova’, na jeziku tucano *basé’ke wame* ‘ime duha’). Znala sam da ona postoje među narodima Vaupésa iz antropološke studije oca Brüzzija (1977: 378–80), a potom i od oca Casimira Bekšte. Ovaj veoma obaviješteni salezijanski misionar – odselio se iz područja Vaupésa u Manaus 1970-ih godina zbog velikog zanimanja za starosjedilačku kulturu i jezike – također me upozorio na postojanje posebnog skupa “blagoslovnih” imena za svaki klan u narodima Vaupésa. Pitala sam Graciliana, njegova oca Cândida i njegovu braću o “imenima blagoslova”. S ponosom su potvrdili da je Brüzzi u pravu i da Tariane – i muškarci i žene – još uvek imaju imena blagoslova. Tako je i kod mnogih drugih naroda tog područja, uključujući i Yuhupde (Cácio Silva, lična komunikacija).

Imena blagoslova nisu tajna – mada ih ljudi ne žele otkrivati onima izvan (to je primijetio Brüzzi 1977: 379). Meni je dat potpuni popis imena naroda Tariana, uz Gracilianov komentar: “Ti si žena iz naroda Tariana, treba da znaš.” On obuhvata četiri generacije – Cândido, njegov djed, otac i očeva braća (nije bilo sestara) i sva njegova biološka djeca i unučad. (Djeca ženâ naroda Tariana “ne imenuju se” na jeziku tariana, jer pripadaju drugoj jezičkoj grupi i ne računaju se kao Tariane). To je, koliko su se oni mogli sjetiti (nitko mi nije mogao reći ime svog šukundjeda, označavajući generaciju prije pradjeda

kao *payape-seni* (staro.vrijeme-LJUDSKO.PLURAL, ‘stàrine’). Graciliano i drugi potaknuli su me da objavim popis – što sam učinila, u Aikhenvald (1999: 36–37), “jer bi naša djeca trebala znati”. Oni su odbacivali one koji ne znaju svoja imena blagoslova.

Kao što dolikuje ženama iz naroda Tariana (*Taria-i-sado*), i meni je dato ime blagoslova, *Kumatharo* ‘Patka’. Jovino je rekao da je to dobro ime za mene – budući da tako mnogo letim (zaista je dug let od Australije do Amazonije). A onda se dogodilo nešto čudno: Graciliano, Jovino i Cândido odlučili su dati ime blagoslova mom sinu (koji ne može biti Tariana) i mom partneru Bobu Dixonu. Moj sin Michael dobio je ime *Turi* ‘Šarena Ćubasta Oropendola’, a Bob je nazvan *Serewhari* ‘Sedmobojni Papagaj’. Ta će vas imena zaštiti, svi puno letite, rekao je Graciliano.

Imena blagoslova daju se djeci kada imaju tri godine. Ona se ne koriste za obraćanje ljudima, niti za govorenje o njima. Njihova je glavna funkcija upotreba za čarolije i blagoslove, naročito kada je osoba bolesna. To sam lično iskusila. Godine 1999. pojavio mi se gadan plik (zbog izloženosti nemilosrdnom amazonijskom suncu na našim dugotrajnim putovanjima čamcem u selo Santa Rosa), pa je Cândido, koji je imao određene šamanske moći, odlučio da ga “blagoslovi”. Alternativni termin za “ime blagoslova” je *na-phya-nipe i-pitana* (3PL-disati-NOM INDF-ime) ‘ime disanja’. Ovo odražava način na koji se blagoslov izvodi – puhanjem na osobu ili ranu. Dok je Candido puhao na moju ranu, šaptao je neke riječi – jedina koju sam ja mogla razabrati bilo je moje ime blagoslova – Kumatharo. Mora da je blagoslov funkcionirao (potpomognut izdašnom dozom antibiotskog praha) – rana je izblijedjela, ostavivši jedva primjetan ožiljak.

Imena blagoslova su zasebna potklasa imenica i na mnogo su načina slična ličnim imenima: imaju vokativne forme, ne mogu se modificirati i ne formiraju množinu (v. odgovarajući odjeljak moje gramatike jezika tariana: Aikhenvald 2003: 70–71). Njihovi vokativni oblici obično se izvode izostavljanjem posljednjeg sloga punog imena i pomjeranjem akcenta na novi posljednji slog, naprimjer, za referentno muško ime *Túiri* – vokativ je *Tuí!*, za referentno žensko ime *Bálida* – vokativ *Balí!*, *Anasado* – *Anasá!* Ova tehnika slična je najproduktivnijem načinu formiranja vokativa naziva za odnose srodstva kao i portugalskih ličnih imena.

Imena blagoslova razlikuju se od portugalskih ličnih imena i od muških nadimaka po tome što se mogu pojaviti u samo jednoj vrsti posesivne konstrukcije. Supružnici se obraćaju jedni drugima sa “oče ili majko od X”, X je ime blagoslova prvorodenog sina tog para (ali, očigledno, ne kćeri). (Ova praksa poznata je kao *teknonimija*). Ime blagoslova prvorodenog sina pojavljuje se bez posljednjeg sloga, ali bez promjene akcenta. Pokojni Ismael Brito bio je prvorodenče Cândida i Marije. Njegovo ime blagoslova bilo je *Túiri*. Cândido bi se obraćao Mariji sa *Túi hado!* ‘Tui(ri)jeva majko’. Ona bi se njemu obraćala sa *Tui haniri* ‘Tui(ri)jev oče’. Zapazimo da je vokativni oblik za obraćanje ocu *paí!* i za majku *na!* (Aikhenvald 2003: 71), tako da su ove teknonimijske kombinacije sasvim neobične. Još uvijek nisam sigurna kako bi se supružnici obraćali jedno drugom ako bi u porodici imali samo kćerke ili ako ne bi imali djece – kada sam pitala, Graciliano je kratko odgovorio da “nema takvih ljudi u našem selu”.

Niko, uključujući i pokojnog América Brita, najstarijeg govornika jezika, koji je lično svjedočio ritualima darivanja prije dolaska salezijanaca 1925. godine, nije znao ništa od obreda za davanje imena (čije su neke pojedinosti kod svih naroda Vaupésa opisane u: Brüzzi 1977: 378–379, gdje je opis dijelom zasnovan na izuzetnom radu Ermanna Stradellija (1929: 537)). Samo su mi rekli da su imena blagoslova davali otac ili šaman. Ali po kojim principima? Graciliano, kao i Candido, više su puta rekli da bi to bilo ono što bi otac izabrao. Na povratku u Australiju, prolazeći kroz Manaus, postavila sam isto pitanje ocu Casimiru Bekšti. Rekao je: “Ne, ne znaju, imena se daju po redoslijedu rađanja.” Tek 2012. godine – nakon što su i Graciliano i Cândido preminuli – Cândidov mlađi brat Leonardo, koji je sada jedan od trojice preostalih staraca među Tarianama, rekao mi je, ustvari, da su mnoga imena blagoslova stvarno data po redoslijedu rođenja. Naprimjer, *Tuirí*

se odnosi na prvorodeno muško, Balide na prvorodeno žensko itd. Međutim, i dalje ostaje više neobjasnivih izuzetaka.

Većina djece moje braće ne znaju svoja imena blagoslova. Niko od njih ne govori ovaj jezik niti ga razumije. Međutim, pokazali su zanimanje za traženje svojih imena blagoslova na listi u mojoj knjizi *Tekstovi na jeziku tariana i kulturni kontekst* (Aikhenvald 1999). I sretni su što će ih naučiti. Gracilianov najstariji sin Rosimar uzviknuo je (na portugalskom): "O, moje ime je Tuir! Otišao sam da vidim šamana (*pajé*) kad sam bio bolestan, a on je koristio drugo ime, pa zato ono što mi je šaman uradio nije djelovalo (*não pegou*).” Moć imena i dalje je prisutna, čak i ako je jezik na izdisaju. Zahvalna sam svojoj porodici iz Tariana što su mi dozvolili da dokumentiram ovo znanje koje njihovi potomci sada cijene.

(*Nastavit će se.*)

Značenja kratica i simbola

- PL – plural
- SG – singular
- MASC – muški rod
- FEM – ženski rod
- VOC – vokativ
- NOM – nominalizacija
- INDEF – marker neodređenog lica
- IMP – bezlično

Literatura

- Aikhenvald, Alexandra Y. (1999), *Tariana texts and cultural context*. Munich: Lincom Europa.
- Aikhenvald, Alexandra Y. (2002), *Language contact in Amazonia*. Oxford: Oxford University Press.
- Aikhenvald, Alexandra Y. (2003), *A grammar of Tariana, from north-west Amazonia*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Aikhenvald, Alexandra Y. (2013), "Shifting language attitudes in north-west Amazonia", *International Journal of the Sociology of Language* 222, 195–216.
- Aikhenvald, Alexandra Y. (2014a), "Double talk: parallel structures in Manambu songs", *Language and Linguistics in Melanesia* 32.2, 86–109.
- Brüzzi, Alcionílio Alves da Silva (1977), *A civilização indígena do Vaupes*. Roma: Las.
- Cabrera Becerra, Gabriel (2002), *La Iglesia en la frontera: misiones católicas en el Vaupés 1850-1950*. Bogotá: Universidad Nacional de Colombia.
- Dixon, R. M. W. (2016), *Are some languages better than others?* Oxford: Oxford University Press.
- Hugh-Jones, Stephen O. (1979), *The Palm and the Pleiades: Initiation and cosmology in Northwest Amazon*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Keesing, Roger M. (1975), *Kin groups and social structure*. Fort Worth, Chicago, San Francisco: Holt, Rinehart and Winston.
- Stradelli, Ermanno (1929), *Vocabulários da Língua Geral Portugues-Nheêngatú e Nheêngatu-Portuguez*. Rio de Janeiro: Revista do Instituto Historico-Geográfico.

Dan romanske lingvistike na Filozofskom fakultetu u Sarajevu

Upetak 5. januara 2018. godine na Odsjeku za romanistiku Filozofskog fakulteta u Sarajevu održan je okrugli sto *Dan romanske lingvistike* posvećen najznačajnijim predstavnicima romanskih lingvističkih škola kao i onim lingvistima koji su svojim djelom ostavili neizbrisiv trag kako u romanskoj tako i u lingvistici općenito. Stoga je i cilj ovog skupa bio da još jednom podsjeti na ogroman doprinos koji se veže uz pojedina imena u različitim granama lingvistike kao što su Lucien Tesnière, André Martinet, Tullio de Mauro, Gaetano Berruto itd. Ovo je također bila prilika i za studente da se, kroz izlaganja i diskusiju, detaljnije upoznaju sa izvanrednom ostavštinom nekoliko najeminentnijih romanskih lingvista.

U radu ovog okruglog stola učešće je uzelo 9 od ukupno prijavljenih 10 učesnika, raspoređenih u tri sesije.

Skup je započeo izlaganjem doc. dr. Nermine Čengić, koja je predstavila karakteristike polirematičnih leksičkih oblika u italijanskom jeziku. Sastavni dio opisa karakteristika morfoloških elemenata italijanskog jezika čini tvorba riječi, odnosno različiti postupci formiranja novih riječi, što doprinosi i bogaćenju leksike ovog romanskog jezika. Polirematični leksički oblici su leksičke cjeline nastale "slaganjem" dvije ili više riječi kojima se označava jedan pojam s autonomnom semantičkom vrijednošću. Ova je vrsta složenica izuzetno produktivna u savremenom italijanskom jeziku (naročito razgovornom). Ovo izlaganje bilo je prilika da se podsjetimo na rezultate studija koje su u oblasti tvorbe riječi uradili veliki italijanski lingvisti Bruno Migliorini, Maurizio Dardano, Luca Serianni, Sergio Scalise te Jasmin Džindo, istaknuti bosanskohercegovački italijanista, koji se u svom naučnoistraživačkom radu posebno bavio tvorbom riječi u italijanskom jeziku.

Asistentica Ana Lalić se u svom izlaganju bavila jednim aspektom lingvističkih problema koje postavlja i pokušava rješiti lingvista Tullio de Mauro u svojoj knjizi *Storia linguistica dell'Italia unita*. Kao jedan od problema pisanja relativno savremene historije jezika Tullio de Mauro postavlja pitanje odnosa između nacionalizma, patriotizma i lingvistike, odnosno njihovog odnosa, utjecaja i oblikovanja nauke o jeziku.

Asistentica Nerma Kerla u svom izlaganju analizira jedan od ključnih perioda nastanka italijanskog jezika, a to je period nakon ujedinjenja Italije pa do početka Prvog svjetskog rata, pozivajući se pri tom na djelo *Historija italijanskog jezika* (*Storia della lingua italiana*), čiji je autor istaknuti italijanski lingvista Bruno Migliorini.

Drugu sesiju otvorila je prof. dr. Alma Sokolija, čije je izlaganje bilo posvećeno životu i djelu francuskog lingviste Andréa Martineta, koji je, iako nije ponudio jedan opći lingvistički teorijski model poput Čomskog, svojim doprinosom i svestranošću zasigurno dovoljno označio XX vijek.

O Martinetovom principu pertinentnosti u fonologiji govorio je asistent Emir Šišić, pozivajući se na djelo Andréa Martineta iz 1970. god. *La linguistique synchronique*. Spomenuti princip oslanja se na funkcionalnu i strukturalnu lingvistiku i razrađuje ulogu oralnih vokala. Zahvaljujući ovom fenomenu, strani govornici koji uče francuski jezik mogu usvojiti dobar izgovor oralnih vokala. Važnost ovog fenomena manifestuje se i u području nazalnih vokala, koji stvaraju poteškoće u izgovoru govornika čiji maternji jezik ne posjeduje tu vrstu vokala.

Studentica 2. ciklusa Odsjeka za romanistiku Hana Dautović u svom je izlaganju ukazala na konflikt između potrebe za komunikacijom i zakona manjeg otpora u komunikacijskom procesu na društvenim mrežama. Zahvaljujući Andréu Martinetu, tvorcu francuske funkcionalne lingvistike, danas možemo govoriti o principu jezičke ekonomije, koja je u njegovom radu predstavljena kao koncept koji uspostavlja vezu između dvije kontradiktorne tendencije, a to su čovjekova urođena potreba za komunikacijom i tendencija zakona manjeg otpora u komunikacijskom procesu.

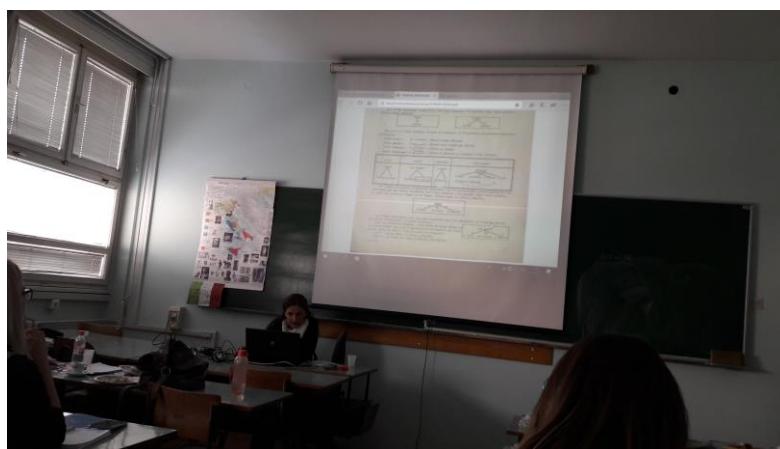
Na početku treće sesije doc. dr. Lejla Tekešinović podsjetila je na djelo francuskog lingviste Luciena Tesnièrea, koji je cijeli svoj život posvetio istraživanju mnogobrojnih jezika te izgradnji strukturalne sintakse. Cijela teorija strukturalne sintakse temelji se na tri osnovna pojma: koneksija – junkcija – translacija, pa je tako i Tesnièreov *Nacrt jedne strukturalne sintakse (Esquisse d'une syntaxe structurale)* iz 1953. godine koncipiran u tri dijela. Izlaganje je bilo posvećeno prvom od ova tri pojma, tj. koneksiji, koja se odnosi na organizaciju jednostavne rečenice.

Student drugog ciklusa Odsjeka za romanistiku i dobitnik Zlatne značke Haris Dudević u svom se izlaganju osvrnuo na osnovne postulate francuske rečenice. Pozivajući se na Tesnièreovu viziju rečenice kao pozornice, predstavio je rezultate svog istraživanja vezanog za emfatičku formu u francuskom jeziku.

Asistentica Bisera Cero na kraju se osvrnula na neka od najvažnijih pitanja u domenu traduktologije, pozivajući se na Georgesesa Mounina, koji u svom djelu *Teorijski problemi prevodenja (Les problèmes théoriques de la traduction)*, pokušava, polazeći od istraživanja evropskih i američkih lingvista, ukazati na glavne probleme u vezi s prevodenjem leksičke i sintakse. ■

Neki od učesnika na Okruglom stolu

Detalj s jednog od izlaganja

Zašto je zabranjen bosanski jezik (preveo i priredio Mišo Ešić, Bosanska riječ, Tuzla, 2017)

Upovodu 110. godišnjice službene zabrane upotreba naziva bosanski jezik izdavačka kuća Bosanska riječ iz Tuzle 2017. godine objavila je knjigu *Zašto je zabranjen bosanski jezik* priređivača i prevodioca Miše Ešića. Knjiga se sastoji od predgovora, faksimila nekoliko dokumenata i njihovih prijevoda, pogovora i literature, a njima su pridruženi i prilozi, i to njih četiri, koji su se priređivaču prevodiocu učinili organskim dijelom ovako koncipirane knjige.

U predgovoru knjige *Zašto je zabranjen bosanski jezik* Mišo Ešić na tragu Humboldtovih teza o jeziku kao svojevrsnom toposu u kom obitava određeni *nacionalni genije*, kako jezik kasnije definira Sapir, nastoji kontekstualizirati posebnost jezičkog izražaja koji se podrazumijeva pod etiketom *bosanski jezik*. Nadalje, Ešić daje historijski pregled okolnosti u kojima se u XIX stoljeću i početkom XX stoljeća našao Bosanski pašaluk, pisan više kolumnističkim nego naučnim ili naučno-popularnim stilom, budući da ne koristi standardizirane lingvističke metode za izvođenje zaključaka. Međutim, knjiga nije ni najavljena kao takva – knjiga iz polja lingvistike.

U vrijeme koje je uslijedilo nakon Francuske revolucije i industrijalizacije zapadnog društva razvio se poseban model nacionalne države u kojoj se pojmovi kulturne nacije i teritorijalne nacije međusobno izjednačavaju. Na teritoriji Balkana, posebno prostoru na kom je razvijen srednjojužnoslavenski dijasistem, romantizam kakav je bio poznat u zapadnoj Evropi dobija nešto drukčiju formu. Romantizam na ovim prostorima, poznat pod nazivom *ilirizam*, između ostalog, formirao se oko zajedničke ideje o jeziku. Jezik je time dobio snažnu političku ulogu i zapravo je bio medij za jedinstveni nacionalni put. Ilirski pokret, začet u Hrvatskoj, raširen je na sve Južne Slavene na osnovi zajedničkog etničkog i jezičkog porijekla. Naziv *ilirski* korišten je kao sinonim za *južnoslavenski*. Tom se etiketom nastoji izbjegći povreda osjetljivosti pojedinih južnoslavenskih naroda, do čega bi neminovno došlo da se nametnulo jedno od postojećih nacionalnih imena. Jezička reforma u Hrvatskoj najavljena *Proglasom* koji je u decembru 1835. godine napisao Ljudevit Gaj, glavni nosilac ideje ilirizma, imala je zadatak usmjeriti jezičku politiku Hrvatske u smjeru zajedničkom sa istočnim susjedima. S jedne strane ilirci, na čelu s Gajem, simplificiraju jezičku tradiciju Hrvatske birajući štokavštinu za osnovicu standardnog jezika iz nekoliko pomirljivih razloga, ali ga nužno i komplificiraju budući da se istovremeno odmiču od štokavštine istočnog tipa, za koju je Vuk, naslonjen na Mrkaljevu grafijsku reformu, ponudio sistemsko rješenje – ne sasvim odgovarajuće jezičkoj tradiciji Hrvata štokavaca. Sredinom XIX stoljeća ilirci napuštaju ideju velikog ujedinjenja Južnih Slavena i okreću se ujedinjenju jezika Srba i Hrvata. Ta je težnja krunisana Bečkim književnim dogовором 28. marta 1850. godine.

Dogovor ima različita značenja za potpisnice Dogovora. Za hrvatsku stranu bila je to borba za afirmaciju hrvatske kulture u sklopu Austro-Ugarske, za koju su se žustro borili uslijed agresivne germanizacije i mađarizacije hrvatske kulture i jezika, a srpska strana, budući autonomna u političkom smislu u odnosu na Osmansko Carstvo, u Dogovoru je vidjela mjesto jačanja nacionalne

države i uopće širenje samostalnosti jer je nacionalni identitet praktično već bio formiran u okviru tzv. Kneževine Srbije. Hrvati su Dogovorom dobili priznanje svoje dubrovačke književnosti, a Srbi, između ostalog, epske poezije. Jedan od potpisnika Bečkog književnog dogovora, Vuk Stefanović Karadžić u spisima "Srbi svi i svuda" jezik teritorije koja odgovara drugoj Jugoslaviji (bez Slovenije i jadranskih ostrva), jezik zasnovan na štokavskom narječju, proglašava srpskim. Dakle, za Karadžića jezički i etnički kriteriji su poistovjećeni, ali ne sasvim na način na koji su ilirci doživljavali istovjetnost jezičkih i etničkih kriterija. Time se jasno udaljava od ideja o jeziku njegovanih u ilirskom pokretu.

Dakle, pitanje standardizacije potencijalnog zajedničkog jezika svih Južnih Slavena, jasno je, od samog je početka nacionalno političko pitanje. Šta se u to vrijeme zbiva s teritorijem Bosanskog pašaluka? Edina Solak svojom knjigom *Rasprave o jeziku u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1914.*, koja se 2014. godine pojavila u izdanju Instituta za jezik u Sarajevu, može osvijedočiti jezičke procese, jezičku politiku i jezičku nominaciju u Bosni i Hercegovini. Riječ je o njenoj doktorskoj disertaciji odbranjenoj na Pedagoškom fakultetu Univerziteta u Zenici. Solak, između ostalog, nominaciju jezika posmatra kroz historijsku perspektivu u tzv. predstandardizacijskom razdoblju, odnosno u osmanskom periodu od 17. do 19. stoljeća. Na osnovi nominacije u djelima Muhameda Hevaija Uskufija, fra Stjepana Margitića, fra Matije Petra Katančića, Mula Mustafe Bašeskije, Osmana Šehdija Bjelopoljaka, Osmana Ibn Abdulmennana zaključuje da je naziv bosanski jezik bio uobičajen i vrlo široko prihvaćen, kao i to da **nije bio** etnički ili konfesionalno determiniran. Također, Solak konstatira da su u opticaju i drugi nazivi za jezik. Mišo Ešić navodi podatke o potvrdi kontinuiteta upotrebe nominacije bosanski jezik. Naime, u Ankonusu 1453. godine dva brata Bosanca obavila izvjestan posao pri čemu je posredovao prevodilac za *bosanski jezik*, također Bosanac. Također navodi da "notar kotarskog knjaza bilježi o otkupu jedne robinje da se ona bosanskim jezikom zvala Dievna ('vocatam lingua Bossinensi')" (str. 11).

Kao što se iz historijskih izvora može zaključiti, među potpisnicima Bečkog književnog dogovora nije bilo niti jednog predstavnika iz Bosne i Hercegovine. Razlog tome je društveno-politička situacija u kojoj se Bosna nalazi u periodu XIX stoljeća u okviru Osmanskog Carstva. Potrebno je razumjeti i kontekst propadanja Carstva u tom periodu, uslijed čega se Austro-Ugarskoj na Berlinskom kongresu 1878. godine prepušta Bosna na upravljanje. Ešić u podjeli stanovništva Bosne za vrijeme osmanske vladavine na religijske (Ešić: religiozne) grupe vidi početke nastanka problema u smislu osporavanja jezika i osporavanja nominacije jezika u Bosni kao odjelitog u odnosu na istočnu i zapadnu varijantu, uostalom, i u odnosu na južnu varijantu. Dokumenti koje knjiga donosi samo su isječak duge borbe koju je Austro-Ugarska vodila od Berlinskog kongresa do aneksije 1908. godine. Kao multinacionalna imperija Austro-Ugarska je vrlo često pravila koncesije manjinama. Prvi pokušaj rješavanja problema nominacije jezika u svojoj pokrajini Bosni može se okarakterizirati kao pokušaj da se svima da pravo koje mu pripada. Naredbom od 7. februara 1899. godine u kojoj se konstatira da bi se trebala koristiti različita imena i to tako da se oslovljene osobe tim imenom ne bi uvrijedile, Austro-Ugarska se nalazi u položaju da pokušava svima udovoljiti. Uprava u pokušaju da nađe rješenje jednako prihvatljivo za sve predlaže, između ostalog, da se jezik zove *Bosnische Landssprache* čime bosanski jezik postaje oficijelni jezik za ljude koji žive u Bosni. Zauzeti agrarnom reformom, stanovnici Bosne ne brinu se posebno za ovo jezičko pitanje, može se reći da jezičke politike gotovo da i nemaju, kako navodi Ešić. Hrvati, nalazeći saradnike među Bošnjacima, insistiraju na nazivu srpsko-hrvatski (grafinski ovako zabilježen naziv u ovoj knjizi) čime žele oslabiti težnje Srba da se jezik isključivo naziva srpskim. Krajnji potez Austro-Ugarske ogleda se u ukidanju upotrebe naziva bosanski jezik čime je trajno nanesena šteta ovom specifičnom jezičkom nacionalnom geniju.

Mišo Ešić u odjeljku "Prijevodi faksimila" donosi nekoliko originalnih dokumenata iz perioda vladavine Austro-Ugarske nad Bosnom i Hercegovinom. Njima želi ilustrirati dezorientiranost uprave Austro-Ugarske nad jezičkom situacijom u Bosni. Za potrebe prijevoda određenih dokumenata drugih manjinskih naroda u okviru Monarhije prevodioci specijalizirani za taj jezik bili su sasvim dovoljni. Međutim, za prijevode dokumenata namijenjenih stanovništvu u BiH bilo je potrebno angažirati stručnjake koji razumijevaju specifikum mnogih faktora pri prijevodu. Interesantno je da se dokumenta bave pitanjima koja se neposredno vezuju za jezičko pitanje, ali i pitanjima, recimo, Ministarstva rata i sl. "Okolnosti da se zemaljski jezik Bosne i Hercegovine u vojnim dokumentima naziva različitim imenima, prinudile su Austro-ugarsko Ministarstvo rata da ljubazno zamoli ministarstvo da nam napokon kaže kako da više zovemo taj jezik" – jedan je od prijevoda vjerno prenesenih iz knjige *Zašto je zabranjen bosanski jezik*. Konačno, 14. oktobra 1907. godine Zemaljska vlada izdaje naređenje da se u potpunosti odustaje od upotrebe naziva bosanski jezik u njenoj oficijelnoj korespondenciji. Naređenje potpisuje I. Benko. Također, naređuje se da se u starim udžbenicima i dokumentima provede ispravka naziva bosanski jezik u jezik nazvan srpsko-hrvatski, zaključak koji ima vrlo opasne implikacije i sliči na *uređenje jezika* kao u svijetu književnog djela 1984 Georgea Orwella.

Mišo Ešić dodaje i četiri priloga na kraju knjige i to: bilješke fra Antuna Kneževića objavljene u Bošnjačkom (sic!) prijatelju 1870. godine, prilog Isidore Sekulić o bosanskom jeziku objavljen 1971. godine u 74. knjizi edicije Matice srpske i posljednja dva priloga – jedna pjesma iz pera Šime Ešića i prijevod iste pjesme, nastali '90-ih godina u žaru obnovljene borbe za naziv bosanski jezik.

Lingvazin preporučuje knjigu

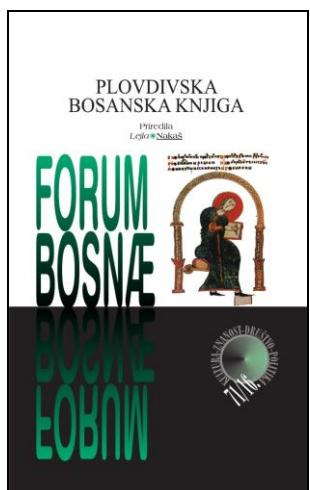

Izdavač: Zavod za zaštitu i korištenje kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Tuzlanskog kantona, Tuzla, 2017.

Knjiga *Zašto je zabranjen bosanski jezik* ne nudi, naravno, direktni odgovor ili direktne odgovore na retoričko pitanje postavljeno naslovom. Ona može biti, isključivo zbog faksimila dokumenata nastalih za vrijeme uprave Austro-Ugarske, izvrsna građa za kontekstualiziranje jezičke politike vođene u Bosni i Hercegovini u tom periodu. Spomenuta knjiga Edine Solak *Jezik u Bosni i Hercegovini od 1850. do 1914.*, s druge strane, također kontekstualizira i historijski dokazuje da jezička politika u tom periodu u Bosni i Hercegovini postoji i da je, recimo, između ostalog, 1866. godina početak planiranja standardizacije bosanskoga jezika u užem sociolinguističkom smislu. Također, Solak konstatira da jeste postojao vid borbe za očuvanje naziva bosanski jezik, koju Ešić potpuno previđa, i to kroz borbu muslimanske zajednice za vjerska i kulturna prava, među kojima je ubrajano i pravo na jezik i specifičnu nominaciju. Peto poglavje knjige Edine Solak bavi se reakcijama ukidanja naziva bosanski jezik i zdušno dokazuje da se prema jeziku nije bilo nemarno ni u tako teškim historijskim okolnostima. ■

Mehmed KARDAŠ

Plovdivska bosanska knjiga (priredila Lejla Nakaš, Međunarodni forum Bosna, Sarajevo, 2016)

U izdanju Međunarodnog foruma Bosna 2016. godine izašla je *Plovdivska bosanska knjiga* – kritičko izdanje bosanskog rukopisa plovdivske Biblioteke “Ivan Vazov”, koje je u ovoj biblioteci pohranjeno pod kataloškom oznakom *Bosnensko sborniče* 116(54), a rukopis je najvjerovatnije nastao u drugoj polovini 16. stoljeća. Kritičko izdanje teksta sa pogовором priredila je Lejla Nakaš, profesorica Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, koja je u okviru projekata Međunarodnog foruma Bosna u posljednje vrijeme priredila i dva vrijedna izdanja srednjovjekovnih bosanskih tekstova: *Bosanski psalтир из Zbornika Hvala krstjanina* (sa C. M. MacRobert, 2012) i *Vrutočko bosansko četveroevangelje* (2015). Izdanje koje ovom prilikom predstavljamo vrijedan je doprinos proučavanju bosanskog ciriličkog naslijeda, a pored koristi koju može imati filolog, bit će zanimljivo i svima onima koji se interesiraju za pisani riječ i kulturu starijeg razdoblja.

Knjigu čini transliterirani tekst *Plovdivskog zbornika*, priređen faksimilno i sa kritičkim aparatom, nakon čega slijedi *Dodatak: Tekstovi iz srodnih zbornika* (str. 307–320), *Pogovor* (str. 321–334), *Izvori* (str. 335–339) i *Bibliografija* (str. 341–342).

Sadržaj zbornika, koji nije sačuvan u cijelosti, podijeljen je u deset cjelina. Na samom početku dolazi kalendar posvećenih dana, a zatim slijedi najobimniji dio rukopisa, koji čini gotovo polovinu zbornika – psalmi i molitve, nakon toga slijede *Gromovnik*, legenda *Početije svijeta*, eshatološko proročanstvo neidentificiranog porijekla koje u 16 dana opisuje događaje pred drugi Hristov dolazak, devetodijelna kantika Blagoroditeljnici Djevi, hronograf od vremena Davida pa do 1539. godine, *Skazanje o daima koji su zli*, *Slovo o zmiji* – iz ciklusa fantastičnih priča o životinjama poznatog kao *Fiziolog* i na kraju apokrifna *Epistola za Svetu nedjelju* (i Svetu petku).

Glavni dio knjige – tekst zbornika – u ovom izdanju popraćen je kritičkim aparatom koji donosi tekstne paralele iz sličnih zbornika. Za dijelove ovog rukopisa u čiji sastav su ušli neki od starozavjetnih tekstova poput Psaltira, kao paralela je ponuđen Psaltir iz Hvalova zbornika, dok su za apokrifne tekstove *Početije svijeta* i *Skazanje o posljednjim vremenima* donesene sličnosti manjih sekvenci teksta s nekim drugim poznatim rukopisima budući da za ove apokrise autorica nije našla paralelne tekstove u drugim zbornicima. Korist kritičkog aparata je višestruka – pored sličnosti sa drugim tekstovima, on svjedoči i o udaljavanjima, što će svakako biti korisno istraživačima, ali će olakšati i razumijevanje sadržaja *Plovdivskog zbornika*, čemu doprinosi i *Dodatak: Tekstovi iz srodnih zbornika* (str. 307–320), u kojem su ponuđeni dijelovi iz Beljakovskog zbornika i Zbornika Kirilovske, te Dragoljevog i Grigorovičevog.

U *Pogovoru* je, pored najvažnijih podataka o rukopisu, posvećena pažnja i njegovom jeziku, posebno s obzirom na to da je već ranije uočeno kako ova zbirkica tekstova sadrži jezičke karakteristike koje ne bismo očekivali u rukopisu bosanskoga porijekla. Pojavu ekavizama u tekstu autorica smatra razlogom zbog kojeg legenda *Početije svijeta* nije ušla u posljednje izdanje *Srednjovjekovne bosanske književnosti* (2008) H. Kune. Međutim, Nakaš zaključuje da ovdje nije riječ o ekavizmu, nego o posljedici postepenog izbacivanja

Lingvazin predstavlja

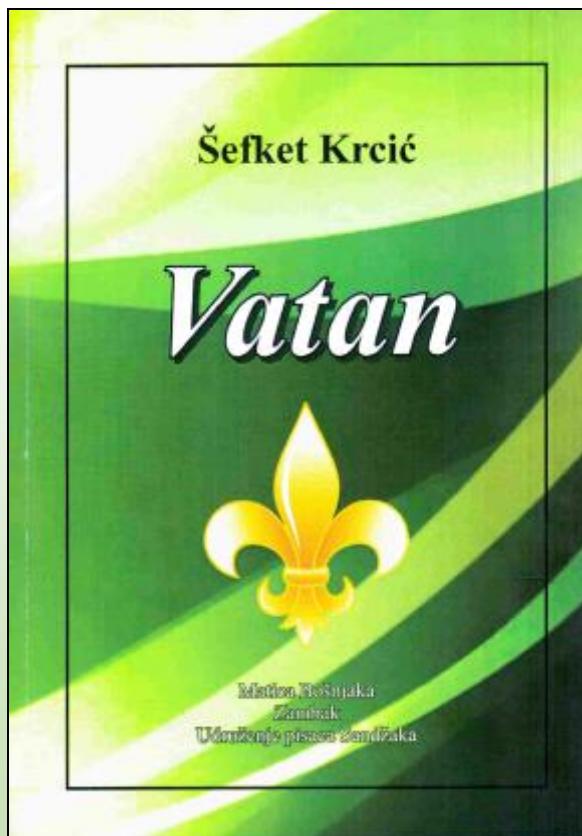
slova jat iz upotrebe, što se potvrđuje u nizu bosanskih tekstova – od glagoljskog zapisa u Čajničkom evanđelju, preko takvih primjera na pojedinim epitafima, do Kunovskog zapisa s kraja 15. stoljeća i pisara u kancelarijama bosanskih upravitelja do polovine 16. stoljeća. Zapravo se u ovim tekstovima kao posljedica defonemizacije vokala jat, ali i izbacivanja ovog slova iz upotrebe, javlja obrazac pisanja slova ē u kratkom, a slovâ H̄ u dugom slogu. Ipak, u rukopisu se našlo i nekoliko primjera ikavskoga refleksa, što bi, prema riječima autorice, moglo ukazivati na kontakte sa pismenošću zapadnijeg područja.

Kao tipična osobina bosanske starije pismenosti javlja se i upotreba slova đerv za vrijednosti /ć/ i /đ/, ali se čuvaju i staroslavenski refleksi /št/ i /žd/. Pored toga, u zborniku se nalaze i neke druge izoglose koje svjedoče o dijalekatskom porijeklu pisara. Pojava *lu < l* odgovara tumačenju koje kaže da se diftongizacija *l* odvija u govorima u kojim je vokal jat diftong prednjeg reda, gdje su zapravo diftonško *l* i *jat* u opoziciji.

Iz repertoara leksičkih specifičnosti zanimljive su lekseme – **свёта пётка** (petak) i **марать** (mart) – koje se u takvim likovima pojavljuju i u starijoj bosanskoj pisanoj tradiciji.

Nakon svega, može se reći da je faksimilno i kritičko izdanje ovog zbornika vrijedno svake pažnje, a autoricina posvećenost izdanju – od popratnih tekstova bez kojih razumijevanje zbornika ne bi bilo potpuno do pogovora koji donosi najvažnija razmatranja ukupnog konteksta rukopisa – zasigurno je značajno unaprijedilo knjigu, koja će, u to vjerujemo, naći put do pravog čitaoca. ■

Lingvazin preporučuje knjigu

Izdavači: Matica Bošnjačka, KD Zambak i Udruženje pisaca Sandžaka
Novi Pazar, 2017.

Halid BULIĆ

Objavljeno drugo izdanje *Pravopisa bosanskoga jezika*

Druge izdanje *Pravopisa bosanskoga jezika* Senahida Halilovića objavljeno je i kao aplikacija za mobilne telefone.

Aplikacija se može besplatno preuzeti na sljedećim linkovima:

Android:
<https://goo.gl/nNG6tC>

iOS:
<https://goo.gl/ks4Qia>

Druge, izmijenjeno i dopunjeno izdanje *Pravopisa bosanskoga jezika* Senahida Halilovića (Slavistički komitet, Sarajevo, 2017) predstavljeno je javnosti sredinom aprila 2018. godine. Objavljanje ove knjige u javnosti je doživljeno kao prvorazredni kulturni događaj i jedan je od rijetkih pozitivnih lingvističkih "događaja" koji dobiju značajniju i dugotrajniju pažnju. U medijima je objavljeno više osvrtova, anketa, intervjuja i razgovora sa stručnjacima. Reakcije su najvećim dijelom bile pozitivne. *Pravopis* je doživio i nekoliko negativnih kritika. Komentatori su posmatrali *Pravopis* kroz prizmu vlastitih očekivanja i interesa pa su i stavove o knjizi formirali na osnovu toga da li se oni slažu s nekim rješenjima, odnosno na osnovu razlikovanja pravopisa od onoga što bi oni sami izabrali kao pravopisne preporuke. Nekad je "problem" u različitom gledanju na pojedina rješenja, nekad se postavlja pitanje ko ima pravo normirati bosanski jezik, nekad se komentira sam proces normiranja, a nekad se preispituju i same granice bosanskog jezika.

Jedno od pitanja koje se, očekivano, najviše postavlja u vezi s novim izdanjem *Pravopisa* jeste: u čemu se novo izdanje razlikuje od starog? Po našem mišljenju, drugo izdanje *Pravopisa* ne donosi radikalne promjene. Slijedi sva uspješna rješenja iz prvog izdanja. Pojedina rješenja su "osvježena", odnosno preporuke su uskladene sa savremenom pisanom praksom. Tako su, naprimjer, sada potpuno ravnopravni oblici *lahak* i *lak*, *mehak* i *mek*, *općina* i *općina*, *kahva*, *kafa* i *kava*, dok je u prvom izdanju bilo preporučeno samo *lahak*, *mehak*, *općina* i *kahva*. Ranije je bilo ravnopravno *udovac* i *hudovac*, *udovica* i *hudovica*, a u drugom izdanju samo je *udovac* i *udovica*. U novom je izdanju dopušteno da se oblici futura I pišu i kao jedna riječ (*ispasću*) i kao dvije riječi (*ispast će*), za razliku od prvog izdanja, gdje je bilo preporučeno samo rastavljeno pisanje (*ispast će*). Tu se novi *Pravopis* prilagodio praksi. Neke pravopisne dileme nisu ni postojale u vrijeme prvog izdanja pa su ponuđena rješenja i za njih. Rječnik imena izdvojen je kao posebna cjelina, a rječnik skraćenica mnogo je bogatiji nego u prvom izdanju.

Razlike između drugog i prvog izdanja *Pravopisa* neki su skloni vidjeti kao "otvaranje" bosanskog jezika, a drugi kao približavanje "srpskohrvatskom" i ustupke "kompleksašima" koji se stide svog (bošnjačkog) identiteta, tako da je u medijima najviše bilo govora o promjenama koje se tiču pisanja slova *h* (preporuka za pisanje automatski se shvata i kao preporuka za izgovor glasa *h* prilikom čitanja tih riječi). Stječe se dojam da je *Pravopis* više shvaćen kao simbol nego kao stručno djelo i da je najčešće samo tako i vrednovan. Međutim, normiranje se ne može zasnivati samo na simboličkoj vrijednosti fonema *h*. Principi kojih se treba držati prilikom davanja pravopisnih preporuka treba da se zasnivaju na gramatičkim osobinama riječi, učestalosti upotrebe oblika, tradiciji pisanja i na simboličkom značaju pojedinih pravopisnih rješenja. Nije uvijek lako pronaći idealno rješenje, jer se u nekim slučajevima dva principa sukobljavaju pa autor mora "presudit" kojem principu treba dati prednost.

Pravopis je, da zaključimo, ljudsko djelo i, kao takav, ne može biti savršen. Među hiljadama riječi svako može naći određeni broj rješenja koja bi mogla biti drukčija ili "bolja" (onome ko prosuđuje). Nama je, recimo, teško naći opravdanje za normiranje oblika *kava* u bosanskom jeziku (o tome smo opširno pisali u tekstu "Kahva, kafa, kava – frekvencija upotrebe različitih oblika i činioci koji je određuju (sociolingvistička analiza)", *Lingvazin III/1, 17–19*) ili nam je, možda, ravnopravnost oblika *šit* / *šija* / *šija* / *šit* previše "otvorenosti". Ipak, držimo da su to sitnice u odnosu na ogromnu većinu dobrih rješenja. Zasad *Pravopis bosanskoga jezika* Senahida Halilovića nema konkurenetskog priručnika istog tipa (osim svog prvog izdanja, ako se može računati tako). Budući da danas doslovno нико никог ne sprečava da pravi pravopise bosanskog jezika, moguće je da on u budućnosti dobije konkureniju, što i najavljuju neki od kritičara. Nezahvalno je predviđati, ali jasno je da budući pravopisi mogu biti ili veoma slični ili veoma različiti od trenutnog. Na osnovu dosadašnjih aktivnosti i praćenja lingvističkih i "lingvističkih" kretanja u Bosni i Hercegovini možemo reći da nas ne bi iznenadilo ako se neki budući pravopis(c)i bosanskog jezika založe za neku ikavsku avanturu ili "modernizaciju" u vidu oksfordskog zareza ili pisanja "svega" velikim slovom. Međutim, i u takvim fantastičnim okolnostima, *Pravopis bosanskoga jezika* ostao bi svojevrstan "srednji put". Ipak, to treba dočekati. Drugi pravopisi neće se napisati sami. ■

Halid Bulić

Pragmatički aspekti romana *Ponornica* Skendera Kulenovića

Krenuh po
Idite svi u
ovom boju
žutih mrav
ova gluhu
otkud sam
T taj moj n
Čuo sam d
ga se Djeđ
mimo sve
Vrativši se
kod braće,
Ja, u stvari
Ova šuma
čudio kakve
očiju. Žao
Samo litica
Ista je, u si
svojim usij
prijetnjom
ponornicu
Isto je kad
zubatih str
Ne mogu e
uz liticu, s
lškrapanja
Nad njom
jući se ope

INSTITUT ZA BOSANSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST U TUZLI

Četvrta knjiga u izdanju Instituta za bosanski jezik i književnost u Tuzli